

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Eda Kivisild

**VANAPÄRASE NAISTE PEAKATTE LINUKA VALMISTAMISE
TEHNOLOOGIA, KANDMINE JA KOLGA-JAANI
18. SAJANDIST PÄRIT LINUKA REKONSTRUEERIMINE**

Lõputöö

Juhendajad: Inna Raud, MA

Tiina Jürgen

Konsultant: Triin Kuus

Viljandi 2020

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	4
Metoodika ja allikad.....	6
1. LINUKA MÕISTE, OSAD JA KANDMINE	9
1.1. Linuka mõiste ja nimetamine	9
1.2. Linuka osad	10
1.3. Linuka kandmine	12
2. LINUKATE TEHNILINE KIRJELDUS	18
2.1. Tikandid	18
2.1.2. Põltsamaa tüüpi linukate tikandid.....	20
2.1.3. Järvamaa tüüpi linukate tikandid.....	25
2.2. Linukate kokku õmblemine, lõhikud ja vertikaalne kardpael	28
2.3. Kurrulapp ja värvel.....	31
2.4. Linuka alumine äär: horisontaalne kardpael, narmad ja tugevdused.....	33
2.5. Pärjad	37
3. LINUKA REKONSTRUEERIMISE PROTSESSI KIRJELDUS	39
3.2. Protsesside kirjeldus	42
3.2.1. Tikkimine.....	42
3.2.2. Kurrulapi valmistamine	45
3.2.3. Õmblemine	46
3.2.4. Narmaste ja tugevduse valmistamine	46
3.2.5. Pärja valmistamine	49
KOKKUVÕTE.....	52
KASUTATUD KIRJANDUS	54
LISAD	56
Lisa 1 Muuseumites olevad ja lõputöö raames uuritud linukate tabelid	56
Lisa 1.1. Põltsamaa tüüpi linukad	56
Lisa 1.2. Järvamaa tüüpi linukad	63

Lisa 1.3. Linukatest valmistatud esemed.....	75
Lisa 2 Rekonstrueeritava linuka muster	78
Lisa 3 Maalid ja joonistused juukseme kohta.....	80
Lisa 4 Tikandid ja litrite kinnitused.....	82
Lisa 5 Õmblused, kurrulapid, värvlid.....	85
Lisa 6. Allääre kardpaelad, narmad ja tugevdused.....	88
Lisa 7. Pärjad	89
SUMMARY	92
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	94

SISSEJUHATUS

Minu emapoolne suguvõsa on pärit Kolga-Jaani kihelkonnast Kaavere külast sooäärsest popsiionnist. Seal nägi ilmavalgust ka minu ema, olles 15-lapselise pere noorim. Minu abikaasa juured on samuti Kolga-Jaani kihelkonnas, Taganurga külas, ent tema esivanemad olid rikka talu omanikud. Kolga-Jaani kihelkonna elu-olu on mulle pikka aega huvi pakkunud nii sotsiaalsest kui ka ajaloolisest küljest. Plaan valmistada Kolga-Jaani rahvarõivad oli mul mõttes juba ammu, aga kui Viljandi muuseumi kuraator Tiina Jürgen rääkis Põhja-Viljandimaa rahvarõivaste raamatu koostamisest, leidsin, et nüüd on selleks aeg küps. Soovin valmistada Kolga-Jaani 18. sajandi II poole naise komplekti, mis koosneb helmestikandiga seelikust, madala püstkraega särgist, rohelisest põllest, kirivööst, *sõbast*, sukkadest ja *linukast*. Jalanõudeks valin madalad kingad või pastlad, eheteks preesi ja helmekee. Helmestikandiga seeliku kavatsen teha üleni volditud, sest Tiina Jürgeni uurimuse põhjal levisid Põltsamaal 18. sajandi algul moerõivastuse eeskujul värvli külge tihedatesse voltidesse seatud kaharad ühevärvilised seelikud, mille alläärt kaunistas taimemustris helmestikand (*helmetari*, *kudrustükk*) (Jürgen 2008:11) Ka Pilistveres levisid 18. sajandi alguses algselt ühevärvilised kaharad seelikud, millele õmmeldi mõnikord kaunistuseks äärde kardpaelad ehk *treesid*. (Jürgen 2005:7-8). Helmetikandiks kasutan Pilistverest kogutud lahttasku ainetel tehtud mustrit (ERM 113:57). Särgi valmistan Maarja-Magdaleena kihelkonnast kogutud eseme ERM 19247 eeskujul. Põll saab olema 18. sajandil populaarne roheline põll ja kirivöö valmib museaali ERM 2992 järgi. Sukad koon Kolga-Jaanist kogutud katke ERM 14056 põhjal. Et minu eesmärk on rekonstrueerida eelpool kirjeldatud komplekt võimalikult autentsena, siis koon ma ise ka seelikukanga, helmestikandi aluskanga ja vöö kudumisel kasutan taimedega värvitud lõngu. Särgi kangast ma ise ei koo, vaid kasutan 20. sajandi algusest pärit voodilinu.

Rahvarõivakomplekti valmistamist otsustasin alustada linukast. Tiina Jürgenil oli olemas Eesti Rahva Muuseumi eseme 14140 tikandi muster (vt lisa 2). Nimetatud museaal on lahtkrae, mis oli algselt olnud arvatavasti linukas, ja muster erines tunduvalt kandiliseks stiliseeritud nelja tulbiga mustrist, mida on praeguseks ajaks arvatavasti enim tikitud (vt fotod 11 ja 12 lk 18). Soovisin tuua avalikkuse ette unustatud mustri tervikliku linukana ja selle valmistamise protsess on ka käesoleva lõputöö keskne teema. Linukaid olen varem uurinud seminaritöös, milles keskendusin linukate ja helmestikandiga seelikute leiukohtadele ning seostasid need 18. sajandi geograafiliste ja majanduslike aspektidega.

Linuka rekonstrueerimisega tõusetus aga uus probleem: kuidas neid 18. sajandil valmistati ning milline oli tikkimise ja õmblemise tehnoloogia? Linukaid on uurinud ja avaldanud sellekohase artikli 1969. aasta Etnograafiamuuseumi aastaraamatus Hilja Sild. Tänaseks on publitseerimisest möödunud 51 aastat ja rohkem kompaktselt linukate uurimist puudutavaid töid ma ei leidnud. Linukate kandmise ja valmistamise kohta on viiteid mitmetel autoritel (Ränk 1957; Moora 1956; Sild 1969; Jürgen 2008, 2005 jne), kuid kõik nad toetuvad suures osas Põltsamaa pastori August Wilhelm Hupeli märkmetele neljaosalisest teosest „*Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*“ (avaldatud vastavalt 1774.; 1777.; 1782. ja 1789. aastatel).

Eesmärgiga saada linukate valmistamise kohta teavet, otsustasin uurida ja kaardistada Eesti muuseumides olevad linukad ning saadud info põhjal rekonstrueerida Kolga-Jaani kihelkonnast pärit vana-moeline peakate.

Lõputöö põhiküsimus on: Kuidas valmistati 18. sajandi II poolel linukaid ja kuidas neid kanti?

Põhiküsimusele aitavad vastust leida järgnevad püstitatud küsimused:

1. Milline oli linuka õmblemise tehnoloogia?
2. Milliseid materjale ja tikkimisvõtteid kasutati?
3. Milline oli tikandite kompositsioon?
4. Kuidas valmistati linukate narmad?
5. Millised on pärja materjalid ja valmistamise tehnoloogia?

Lõputöö koosneb kolmest osast. Esimeses peatükis annan ülevaate linuka mõistest ja eseme nimetuse võimalikust päritolust ning linuka kandmisest. Teises peatükis tuleb vaatluse alla linukate valmistamise tehnoloogia. Kirjutan tikanditest, õmblustest, narmaste valmistamisest ja kasutatud kaunistusvõtetest nagu värvli- ja lõhikutikandid, pärgadest ning kasutatud materjalidest. Kolmandas peatükis kirjeldan seda, milline oli minu linuka valmistamise protsess: kuidas valisin materjalid, milliseid katseid ja tööproove oli vaja teha ning kuidas tulemuseni jõudsin.

Lõputöösse kogutud materjalidest saavad abi inimesed, kes soovivad endale linuka valmistada. Lisaks tehnoloogilistele võtetele on lisades täielik ülevaade muuseumis olevatest linukatest koos fotodega. Samuti saab edasi minna uurimistöö valdkonnas: tegeleda erinevate linukatega põhjalikumalt ja süveneda ka mustrijoonistesse. Uurida võiks linukatikanditest valmistatud käisealaseid ning joonistada välja nende mustrid. Seeläbi tekiks linukatest, kasutatud materjalidest ja mustritest veelgi terviklikum pilt.

Täna lõputöö juhendajat Inna Rauda, kes kahtles, tunnustas, kritiseeris, kiitis, julgustas, mõtles minuga kaasa ja oli igas etapis abiks. Aitäh Viljandi muuseumi etnograafile Tiina Jürgenile, kelle kogemus ja teadmised aitasid mul jõuda tulemuseni ja kelle teadmised Viljandimaa rahvarõivastest on lõputud. Tänuõnad kuuluvad ka Triin Kuusile, kes jagas oma kogemusi ja juhendas mind linuka valmistamise tehnoloogilisest küljest.

Metoodika ja allikad

Lõputöös on kasutatud eseme- ja praktikapõhist meetodit, ajaloolist meetodit ja ajaloolis-geograafilist meetodit. Eseme- ja praktikapõhine meetod võimaldab esemeid vaadelda ja kirjeldada ning teha tööproove praktilise töö jaoks. Ajaloolis-geograafiline meetod hõlmab esemete kogumiskohti ning seda täiendab ajalooline meetod, mille abil saan teada, kus piirkonnas milliseid linukaid kanti, kuidas neid kanti ning milline oli soengumood. Linukate kandmise ja juustemoe kohta sain teavet joonistustelt ja maalidelt, millel autorid on kujutanud eesti talurahvast (vt lisa 3).

Eesti Rahva Muuseumis (edaspidi ERM), Eesti Ajaloomuuseumis, Järvamaa muuseumis ja Soome rahvusmuuseumis uurisin „linuka“ nime all olevaid museaale. Nende hulgas on linukat või linukakatket ning linuka mustriosast valmistatud käisealased, kotid ja lahtkraed. Hindasin neid linuka tikandikompositsiooni ja õmblustehnoloogilisest vaatenurgast. Valimisse jäid 18. sajandil ja 19. sajandi alguses valmistatud linukad ja esemed, millel oli vähemalt üks viide, et tegemist on või on olnud uurimisvaldkonda kuuluva peakattega, kokku 25 museaali. Valimisse ei mahtunud Kanadas valmistatud linukas (ERM A 831:102), sest tegemist on 20. sajandil valmistatud esemega, kus on kasutatud kunstmaterjale ja pärjal ristpistetehnikat. Samuti ei uurinud ma Torist kogutud eset (ERM A 509:4720), kuna minu arvates ei ole tegemist linukaga käesoleva uurimistöö tähenduses. Sellel esemel puuduvad vanapärasele peakattele iseloomulikud õmblused ja kurrud ning tikandi osa on eraldi alla õmmeldud. Samuti viitab tikand hilisemale ajale kui 18. sajand või 19. sajandi algus. Linuk ERM A 291:505 jäi valimist välja, kuna on püsinäitusel. Linuka nime all on ka ese ERM 10361, mille puhul on aga tegemist Viru-Jaagupi kihelkonnast pärit tanuotsaga. Seda uurisin ma lähtudes kardpaela must-rist ja laiusest ning narmaste valmistamise tehnoloogia vaatepunktist. Linukana on märgitud ka ese ERM 293:295, mis on kokku õmmeldud kolmest tükist. Tikandi kompositsioon lubab oletada, et tegemist võib olla linuka katkega. Pärnu muuseumi kogus on linukasaba taoline ese PäMu 12057 E 148/T nimetuse all „tanu-lakk“.

Osa linukatest on aja jooksul ümber tehtud ja sagedamini on neist valmisatud käisealased. Võtsin valimisse kaks käiseaalast: ERM 509:4771 ja 509:4886, kuna need on MUIS-is on *linuka* nimetuse all. Ühest linukast on valmistatud kott (ERM 509:3973), mis on MUIS-is arvel linukana, ja lahtkrae (ERM 14140), mis on ka MUIS-is kirjas lahtkraena. Eesmärgiga uurida materjali, tikandi kompositsiooni ja tikkimise tehnoloogiat võtsin need samuti valimisse. Peakatte rekonstrueerisin ERM-is leiduva lahtkrae 14140 mustri põhjal. 2019. aasta aprillis käisin ka Soome rahvusmuuseumis uurimas seal kogus olevat linukat SU 4106:759. Selle andmed on aga poolikud, kuna tol ajal ei olnud minu lõputöö veel selgeid piirjooni saanud. Uuesti seda linukat uurima minna polnud aga võimalik, sest Soome rahvusmuuseumis võtab esemete väljanõudmine aega mitu kuud ning eriolukorra tõttu oli Soome sõit välistatud.

Seega uurisin muuseumites 25 tervelt või osaliselt säilinud 18. sajandil või 19. sajandi alguses valmistatud linukat või linukast valmistatud eset. Uuritud linukad kaardistasin ja koostas in nende põhjal tabelid (vt lisa 1). Kaardistamisel vaatlesin linukate kanga materjali, õmbluste ja õmblemise tehnoloogiat, mustri kompositsiooni, tikkimise tehnoloogiat, litrite mõõtmeid, paigutust ja pealeõmblemise tehnoloogiat, kurrulapi mõõtmeid ja kurru sügavust, kardpaela mõõtmeid ja paigutust, narmaste materjali ja nende valmistamise tehnoloogiat, tugevduseks kasutatud materjalide mõõtmeid ning pärja materjali ja valmistamise tehnoloogiat. Mõõtsin esemete üldpikkused ja -laiused, õmbluste laiused, lõhikute pikkused ning tikandite, värvlite, kardpaelte, kurrulappide, narmaste, tugevduste ja pärgade pikkused ja laiused. Kogutud andmed süstematiseerisin ning jaotasin kahte gruppi lähtudes tikandi kompositsioonist ja kokku õmblemise kohast, kuna see on linuka kandvaim tunnus.

Lähtudes linukatel esinevast tikandi kompositsioonist jagasin need kahte rühma. Esimene on kahepoolne sümmeetriline tikand ja kuna selliste tikandite valmistamise keskus tundub olevat Põltsamaa, siis nimetan selle Põltsamaa tüüpi linukaks. Teise rühma paigutan linukad, mille puhul tikand katab ühtse kompositsioonina tervet saba. Et neid on enim kogutud Järvamaalt, nimetan need Järvamaa tüüpi linukateks. Tabelite põhjal tegin üldistusi lähtudes õmblusvõtetest, kurrutamisest, värvlist ja tugevdustest. Uuritud esemed pildistasin ja fotosid on kasutanud ka lõputöös. Kui foto või joonise autorlusele viidatud ei ole, siis kuulub see mulle. Fotode allkirjades ma ei ole välja kirjutanud sõna „kihelkond“, vaid piirdunud kohanimega. Esemed on aga siiski kogutud kihelkondadest, mitte konkreetse asula piiridest.

Kindlasti on muuseumites veel linukatest valmistatud esemeid, mis on fondidesse kogutud teiste nimetuste all. Hilja Silla uurimusest lähtudes võivad kanda need enamasti *käiste* või *käisealase* nimetust. Neid ma oma töös ei kasutanud. Esiteks ei olnud minu eesmärk maha joonistada mustreid ja teiseks puudub mul ülevaade, millised käised võivad olla valmistatud linukatest. Pealegi andsid muuseumikogudes olevad linukad tehnoloogiliseks uurimiseks piisavalt materjali.

1. LINUKA MÕISTE, OSAD JA KANDMINE

Linukas on naiste eriti pidulik peakate, mida kanti peamiselt 18. sajandil. Linukad valmistati valgest linasest või puuvillasest kangast. Selja peale jääv osa oli välja õmmeldud musta, valge või värviliste siidniitidega. (Manninen 2017:65) Hilja Silla uurimuse kohaselt oli linukas pead ümbritsev kardvõru ning kotikujuliselt kokku õmmeldud sabaga pealina (Sild 1969:69).

1.1. Linuka mõiste ja nimetamine

Linuka sõna päritolu kohta saab kõige paremini teavet Põltsamaa pastori August Wilhem Hupeli kirjutistest. Harjumaal kutsuti pikka tanu *linukaks*, Põltsamaal nimetati seda *linoke* või *linokene*. 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest pärinevates tekstides langevad linuka nimetused kokku Hupeli sõnaraamatus esinevaga. Koerus on selle nimetus *linuk* ja Pilistveres *linuke*. (Sild 1969:68) Friedrich Reinhold Kreuzwald, kes 19. sajandi keskel uuris rahvarõivaid Virumaal, tegi 1842. aastal märkmeid ka linukast. Linuka kollavärvilist võru nimetas ta *otsik* ja seljale jäävat räti osa pearätt ehk *linakas*. (Voolmaa 1959:232) Koerus ja Põltsamaal nimetatakse võru pärjaks. Rahvamälestuses on linuk tuntud ka veel kui *sabaga tanu*. 1732. a Halles ilmunud teoses „Kotzelgefassne Anriesung zur Ehstnischen Sprache“ annab A. Thor Helle mõiste „*die lange Bauer-Haube*“ (pikk talupojatanu) vastena *lina*. (Sild 1969:68)

20. sajandi I poolel ja keskel avaldatud etnograafia-alases kirjanduses on käsitletud ka linuka algvormi. Selleks on peetud servapidi pähe asetatud ja kuklas seotud linast rätti, mida kanti Lõuna-Eestis Tarvastu, Paistu kihelkondades ning on tuntud tarvastu tanu või mulgi räti nime all. (Ränk 1957:22) Lisaks eelpool mainitud Viljandimaa kihelkondadele kanti mulgi rätti ka Helme ja osaliselt Viljandi kihelkonnas. Hilja Silla arvates on see tõenäoline, kuna sellele viitavad ka linuka nimetused: *lina*, *linu*, *linuke*, *pearätte linakas* (Sild 1969:68).

Viljandimaad tutvustav raamat 1939. aastast „Viljandimaa. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus“ võrdleb samuti linukat tarvastu tanuga: „*Linukal on lai rikkaliku õmbluskirjaga, kardpaelte ja litritega raskelt ilustatud saba, mille alläärt servavad narmad. Tarvastu tanu otsamaali asendab*

pärjakujuline, kardpaelaga pealitatud otsik, mis ei ole saba küljes, vaid pea ümber seotava, lahtise võruna selle peal.“ (Luht jt 1939:86)

Ilmari Mannineni kirjelduse kohaselt kasutati linukate kaunistamiseks karda, litreid, narmaid ja tikandeid. Tikiti peamiselt musta siidiga madalpistetikandis ja rohkesti kasutati võrgulist pinda. Värviline tikand viitab uuemale päritolule. (Manninen 2017:65) Linukasaba kaunistas Põhja-Eestile omane lillkiri. A. W. Hupelile toetudes olid kohalikeks tikkijateks vaesed saksa naised, kes linukate, mitmesuguste väiksemate tanude ja ümbrike kudrustükkide kaunistamisega omale ülalpidamist teenisid. (Sild 1969:69-70)

Viljandi muuseumi etnograafiaosakonna kuraator Tiina Jürgen on Viljandi muuseumi aastaraamatutes avaldanud põhjalikud kirjeldused Põhja-Viljandimaa kihelkondade rahvarõivastest. Neist nähtub, et linukat kanti nii Põltsamaa, Kolga-Jaani, Pilistvere kui ka Suure-Jaani kihelkonnas (Jürgen 2008; 2006; 2005; 2004). Gustav Ränk kirjutab, et *Põhja-Viljandimaalt ulatus linukataoline peakate Põhja- ja Kirde -Eestissegi. Selle juurde on kuulunud pärjataoline karratud otsik ja kardpaela esines ka taha rippuva saba ilustuses./.../ Hupeli ajal 18. sajandi lõpul oli see veel tarvitusel mitte üksnes Viljandimaal, vaid ka Põhja-Tartumaal ja Järvamaal.* (Ränk 1957:22).

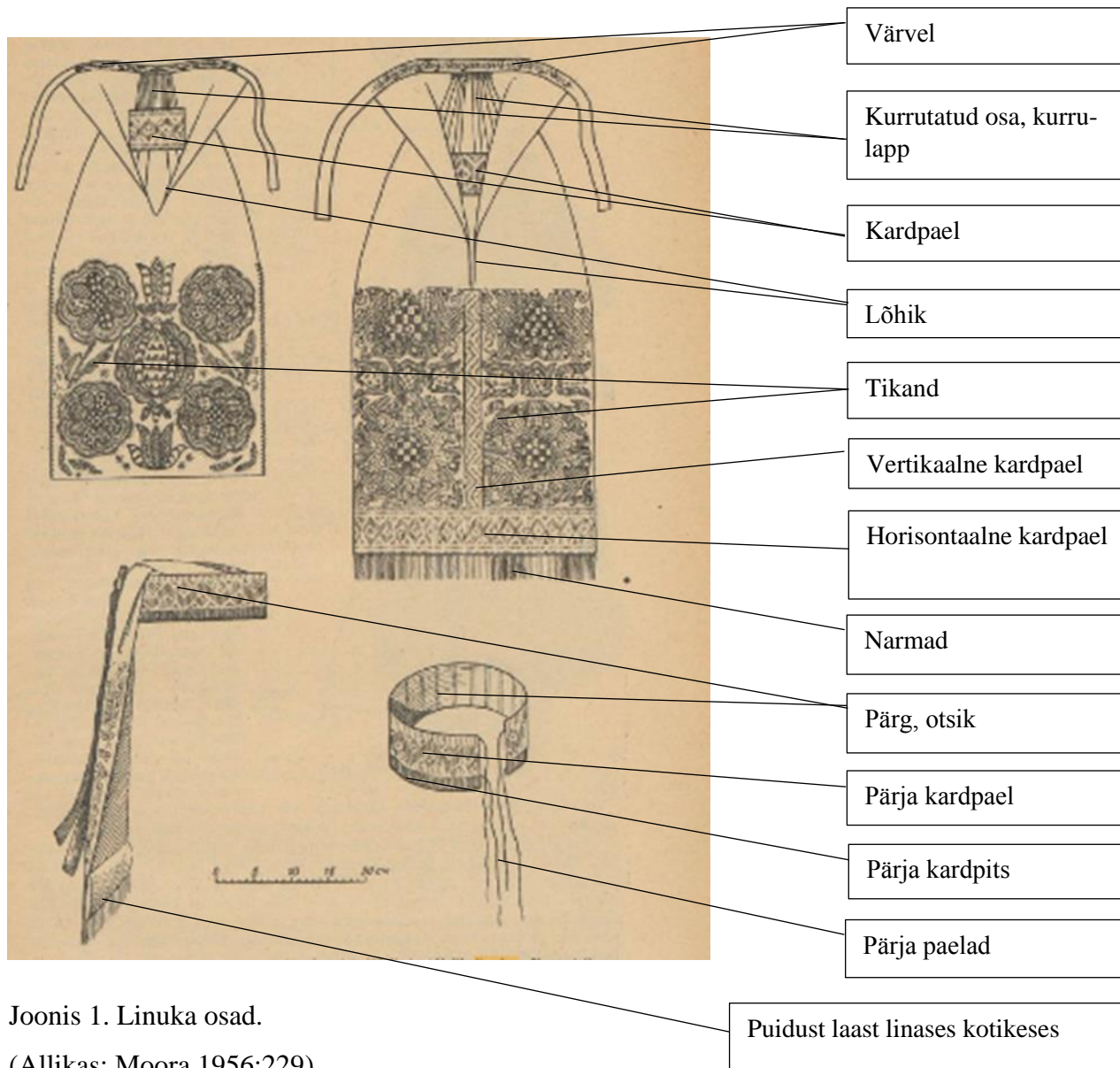
1.2. Linuka osad

Linukas koosneb seljal rippuvast sabast ja selle juurde käivast pärjast. Viimast nimetatakse ka *otsik* (Voolmaa 1959:232). Linuka detailidest annab ülevaate joonis 1 leheküljel 9.

Jooniselt nähtub, et linukad jagunevad lähtudes tikandi kompositsioonist kahte selgesti eristatavasse rühma. Esimene rühm on selline, kus linukal on kas musta, pruuni või valge niidiga tikitud kaks sümmeetrilist kompositsiooni (joonisel 1 parempoolne linuk). Hilja Sild määratleb selliseid kui Põltsamaa tüüpi linukad. Need on ilmselt vanemad, kuna õmblus on ees kardpaela all ja kaudselt meenutab see *tarvastu tanu* ehk mulgi rätti. (Sild 1969:60 – 61) Enamasti Järvamaalt kogutud linukate muster on voolavam ja pehmem. Ornament katab linuka saba ühe tervikliku kompositsioonina ning õmblus on kas küljel või taga (vt joonis 1 vasakpoolne linuk).

Ühised tunnused on kurrulapp, mis kandmisel jääb pealaele; värvel, mis mõnel linukal on tikitud; lõhik ja horisontaalne kardpael. Põltsamaa tüüpi linukatel on ka õmblust kattev vertikaalne kardpael.

Allääre tugevduseks ja linukasaba sirgena hoidmise eesmärgil on horisontaalse kardpaela alla pandud papiriba või linases kotikeses puidust laast. Põltsamaa tüüpi linukatel on horisontaalse kardpaela all ka narmad. Lahtine pärg on kaetud kardpaela ja -pitsiga ning see seotakse kokku paeltega.

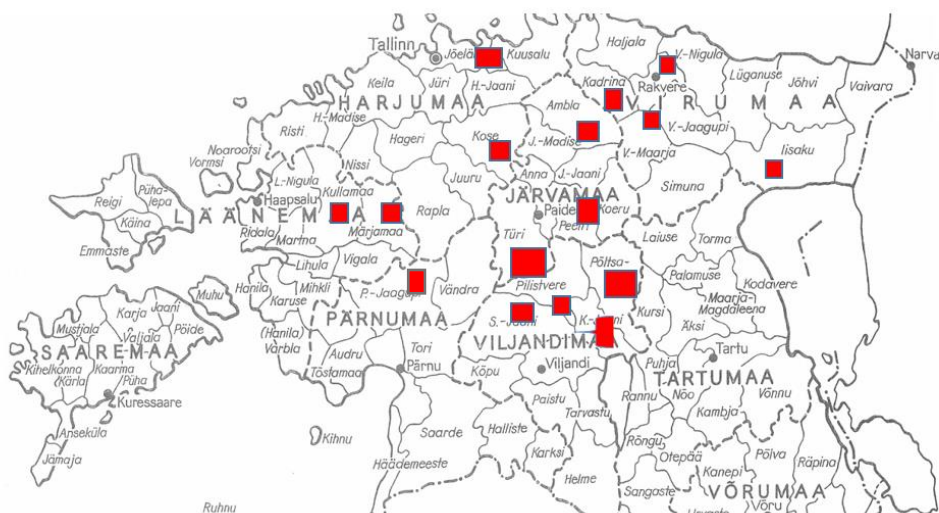

Joonis 1. Linuka osad.

(Allikas: Moora 1956:229)

1. 3. Linuka kandmine

Linukat kanti põhiliselt 18. sajandi II poolel Põhja-Viljandimaal, Järvamaal, Virumaal ja Ida-Harjumaal. Ülevaate linuka kogumiskohtadest muuseumitesse annab joonis 2.

Joonis 2. Kihelkonnad, kust on pärit muuseumitesse kogutud linukad.

Jooniselt on välja jäetud Tori kihelkonnast kogutud linukas A 509:4720, kuna sellel ei ole linukale iseloomulikke tunnused ja tõenäoliselt on ka valmistatud hiljem, kui 18. sajandil või 19. sajandi alguses.

Linukas oli eriti pidulik peakate. Ese oli kättesaadav ainult jõukamale osale talurahvast ja maksis kolm rubla. Võrdluseks: väike tanu maksis 30-70 kopikat, tikitud kudrustükk aga kolm kuni viis rubla. Hilja Sild kirjutab, viidates Hupelile, et esimese linuka sai neiu pulmadeks ja selle panid talle koos vastavate rättidega pähe ämm või isamees. Linuka peale seoti ümber pea kitsas riba nii, et üks ots jäi rip-puma. Selle ribataolise rätiku peal kanti veel mõnikord väikest nelinurkset rätikut. Linukat koos sinna kuuluvate traditsiooniliste rättidega kutsuti *peariistad*. Linukat kandis pruut ainult esimesel päeval, teisel päevalt oli ta juba väikese tanuga ning edaspidi jäi linukas kirikusse minekuks või pandi pähe eriti pidulikel puhkudel. (Sild 1969:67)

Põhiliselt kantigi linukat 18. sajandil ning juba enne 19. sajandi keskpaika selle kandmisest loobuti. Küll aga jäi see pruudi ehteks, nii et kui Kolga-Jaani kihelkonnas vanavara korjates sai Helmi Reiman Võisiku vallast Odiste külast ERMile kingituseks pruudilinuka ja -pärja (ERM 13965), kirjutas ta kogumisraamatus: „*Linuki pael käis lõua alla, roogitud osa päälael, nii et ainult nägu välja paistis. Linuki pääl oli pärg, tipud vastu otsa. Peigmehe kodu viies oli pruudil pääle selle veel sõba näo ees (linune wõi must – ei ole enam leida). Komme on juba pääle 70 aasta täieste kadunud.*“ (Jürgen 2006:13)

Linuka kandmise kohta lugedes jäi mulle silma Gustav Ränga sõnakasutus, et linukataoline peakate *ulatus* Põhja-Viljandimaalt Põhja-Eestisse. See viitaks nagu sellele, et 18. sajandi käsitöölise keskus oli justnimelt Põltsamaal ja see oli üks koht, kust levis barokne lillkiri Järvamaale ja Virumaale. Arvestades aga seda, kui palju oli Põltsamaal Saksamaalt tulnud käsitöölisi ja kui oluline tööstuskeskus see oli, ei ole selles ka midagi imekspandavat. Seega ei saa me kindlalt väita, et barokne lillkiri levis Põhja-Eestist lõuna poole. Suund võis olla hoopis vastupidine. Sellele viitavad minu arvates ka muuseumikogudes olevad sarnased linukad, mille valmistamise keskus tundub olevat just Põltsamaal (vt fotod 12-15).

Esimene joonistus rahvarõivastes eestlastest, millel näeb ka linuka kandmist, ilmus Hupeli töödes: Eesti perekond Põltsamaal tavalises rõivastuses (vt joonis 3). Selle autor oli Uue-Põltsamaa mõisa noorparun Carl Magnus von Lilienfeld ja tema sõber Johann Cristoph Brotze. Viimane oli korrespondent, baltisaksa pedagoog, etnograaf ja kodu-uurija, kes joonistas üles inimeste eluolu, rahvarõivaid ning muinas- ja kultuurimälestisi. Pildil kujutatakse pidulikus ja argirõivastuses naisi ja mehi. Vasakult teine on pidulikus ülikonnas perenaine, kes kannab lillelises musttris tikitud helmestikandiga seelikut, põlle ja pikk-kuube ning peas on tal linukas. (Jürgen 2008:5-6)

Joonis 3. Carl Magnus von Lilienfeldt ja Johann Cristoph Brotze „Eesti rahvariided Põltsamaa kandist“ (Allikas: Rahvariided Põltsamaa kandist)

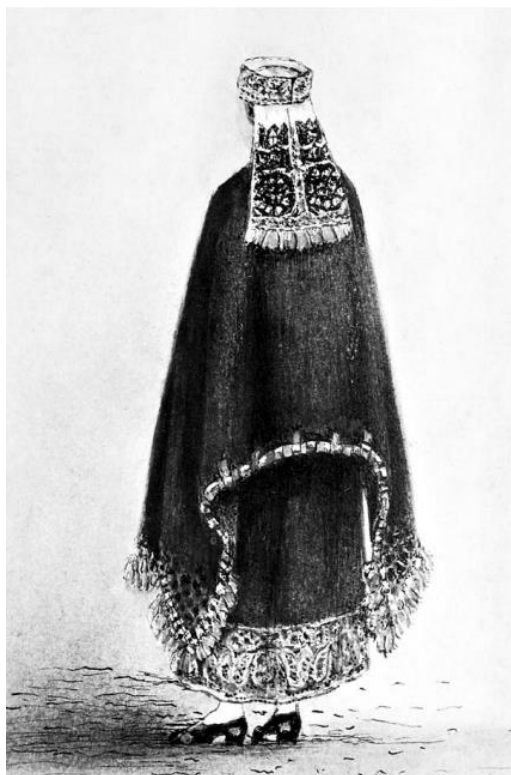
Järgnevalt analüüsin seda, milline oli 18. sajandi teisel poolel juuksemood ja kuidas võidi kanda linukat. 18. sajandil hakati kandma pikki juukseid. Hupeli järgi olevat lahtiste juuste kandmise eriti moes Põltsamaal, Viljandimaal ja Läänemaal. Lahtise juuste mood kestis selle ajani, mil ka rahvarõivad moes olid. Ehkki igal pool juukseid lahtisena ei kantud, esines sellist moodi Eestis üpris sageli. Eriti moodne oli kanda juukseid lahtiselt koos pühapäevaülikonnaga. (Manninen 1929:24) Ka eelpool Põltsamaa rahvarõivaid tutvustaval pildil on naistel pikad juuksed lahtiselt. Samasugusele juuksemoele viitavad ka teised 18. sajandil eestlasi maalinud kunstnikud: Johann Gottlieb Georgi, kes on joonistanud Põhja-Eesti naist, Gottlieb von Welté, kes maalis Põltsamaa talunaist, ja Stockholmi rahvusmuuseumis säilitatavad joonistused (vt lisa 3).

Linuka kandmise kohta on andmeid vähem kui juuksemoe kohta, ent kui suurendada eelpool toodud fotol seljaga seisvat naist (vt joonis 4), siis võib näha, et linuka paelad ei ole mitte linuka all, vaid peal. Lahtiseks jääb küsimus, kas linuka peal on ka pärg või mitte, kuid isegi kui joonistusel pärga pole, ei olnud mingit põhjust siduda pärga linuka alla. Linuka ja pärja kandmise viisi võib näha ka H. Kamdroni joonistusest (vt joonis 5).

Joonis 4. Suurendus vasakult teisest naisest (b) Carl Magnus von Lilienfeldti ja Johann Cristoph Brotze pildilt „Eesti rahvariided Põltsamaa kandist“.
(Allikas: Rahvariided Põltsamaa kandist)

Joonis 5. Põltsamaa naine 18. sajandi lõpul H. Kamdroni joonised ERM-I rahvariiete originaalidest.
Foto E. Selleke 1947. (Allikas: <https://www.muis.ee/museaalview/697275>)

Kaudse vihje linuka kandmisele annab ka Soome rahvusmuuseumis olevast linukast tehtud fotod (vt fotod 6 ja 7). Sellel on pärg seotud linuka peale. Esemel on kogunud Soome muuseumisse A. O. Heikel 1901. aastal.

Fotod 6 ja 7. Linukas SU 4106:759.

(Allikas: <https://www.finna.fi/Record/musketti.M012:SU4106:759>)

Seevastu 18. sajandi I poolel võidi Järvamaal kanda linukat ka nii, et paelad jäid linuka alla. Sellest annab tunnistust joonis 8, ent see võib olla ka kunstniku stiliseeritud nägemus.

Joonis 8. Talunaine Järvamaalt. Nationalmuseum Stockholm

Allikas: Viires, Vunder 2008:281

Tänapäeval seotakse linukas ja pärg kinni linukasaba alla. Millal see valitsevaks sai, on siinkohal keeruline öelda, aga näiteks Eesti Rahvarõivaste koduleheküljel on Ambla naise peakatete juures kirjutatud, et linuka kummaski otsas oli pael, paelad seoti kinni kuklasse linuka saba alla.“ (Ambla naine). Allikat ega viidet, kust selline info pärineb, lehel ei ole, kuid tõenäoliselt on toetunud Hilja Silla kirjapandule, et pael sõlmitakse kuklas saba alla (Sild 1969:59).

Peatükki kokku võttes võib nentida, et linukaid kanti Kesk- ja Põhja-Eestis põhiliselt 18. sajandil. 19. sajandil sai sellest pruudi peakate ja juba sajandi keskel oli see käibelt kadunud. Linuka kohta saab kõige paremini teavet August Wilhelm Hupeli märkmetest ja sellele allikale on toetunud ka hilisemad uurijad. Linuka nimetus tuleneb sõnast „lina“ ja algselt võis see tähendada pea ümber seotavat linikut, mis oli sarnane mulgi rätile. 18. sajandil oli linukas kallis ese, mida said endale lubada vaid jõukamad talunaised ja seda kanti eelkõige pidulikel puhkudel. Linukas koosneb seljal rippuvast sabast ja selle juurde käivast pärjast. Tikitud värvel lubab oletada, et peakatet kanti ka ilma pärjata. Linukas levis põhiliselt Järvamaal, Põhja-Viljandimaal, Virumaal ja Ida-Harjumaal. Muuseumitesse on kogutud linukaid või katkeid ka Pärnumaalt ja Läänemaalt. Linukad võib lähtudes mustri kompositsioonist ja kokku õmblemise kohast jagada kahte gruppi. Esimese grupi linukatel, mis on arvatavasti vanemat tüüpi, on muster kaheosaline ja õmblus on linuka peal. Et selliste linukate põhiline leviala on Põltsamaa ümbruses, nimetan need Põltsamaa tüüpi linukateks. Teise gruppi kuuluvad linukad, millel katab muster saba ühtse kompositsioonina ning õmblus on kas linuka küljel või taga. Kuna nende linukate põhiline leviala on Järvamaa, siis nimetan need Järvamaa tüüpi linukateks. Linukat pähe pannes jäeti juuksed lahti. Põltsamaa piirkonna linukad ja pärjad seoti, lähtudes vanadest joonistustest, linuka peale. Järvamaa tüüpi linukad võidi siduda ka linukasaba alla. Tänapäeval on kasutusel komme siduda kõik linukad ja pärjad linukasaba alla.

2. LINUKATE TEHNILINE KIRJELDUS

Linukas on valmistatud peenest valgest linasest kangast. Muuseumis linukaid uurides lugesin ära ka lõimede arvu ja enamasti on ühel sentimeetril 20-22 lõime, jämedamal linasel 14-18 (vt lisa 1). Ühel ERM-is säilitataval linukal (A 509:4771) on sentimeetril 38 lõime ning see on valmistatud arvatavasti puuvillasest kangast. Linukakangas on kokku murtud ja õmmeldud nii, et õmblus on kas linuka peal (ERM A 509:5400; vt foto 12 lk 18) või alumise poole keskel (PM 357 E 82; vt foto 79 lisas 5). On ka selliseid linukaid, kus õmblus on kas vasakul (ERM 11138; vt foto 81 lisas 5) või paremal küljel (PM 355 E 80; vt foto 80 lisas 5). Linukate üldpikkused koos värvli ja narmastega varieeruvad 49 sentimeetrist 65-ni. Võib märgata, et kahe mustripoolega ja narmastega linukad on pikemad ja kuna need ei ole kõik samas ka ühepikkused, võib eeldada, et nende pikkus lähtus kandja pikkusest. Linukate laius on kõige laiemast kohast mõõdetuna 27 - 34 cm. Linuka ülemist serva ääristab värvel, pealael on kurrutatud osa ehk kurrulapp, mida katab kardpaela tükk. Linukasaba on tikitud. Allääres on kardpael, raskuseks kas puulaast või papp ning kaunistuseks on kasutatud ka narmaid. Koos linukaga kantakse papist või kasetohust alusele valmistatud pärga, mida katab kardpael ja -pits.

2.1. Tikandid

Esimesed teated lillkirjalistest linukatest pärinevad 18. sajandi II poolest. Stockholmi rahvusmuuseumis on akvarell linukast kandvast Järva talunaisest (vt joonis 8 lk 14), mille Gustav Ränk on dateerinud 18. saj esimesse poolde. Naisel on otsevaates linukas, mille pealael on kurrutatud osa. See omakorda on kaetud kardpaela tükiga. Hilja Sild nendib, et G. Ränga andmetel kaunistab linuka poorti punaste ja roheliste lõngadega tikitud geomeetriline ornament. (Sild 1969:70)

Linukate tikandid on kas barokk- või rokokootikandid. 17. ja 18. sajandil tikiti lillkirjalisi tikandeid musta või kuldse läikega pruuni siidniidiga. Selline tikand oli moes 17. sajandil Hispaanias, kust ta levis saksa kaupmeeste kaudu ka Eestisse. Hispaanias 17. sajandil moes olnud muskaatpruuni siidtikandi rahvapäraseks vasteks Eestis ongi mustjaspruun kuldse läikega ehk tulitatud siidtikand. Paljud

valged tikandid kuuluvad muustriliselt aga 17. ja 18. sajandil levinud pitside ringi (vt joonis 9 l). (Üprus 1969:22)

Joonis 9. Pitsid Prantsusmaalt 18. sajandil.

(Allikas: Strassen, M. zur)

Baroki- ja rokokooaegne tikandikunst mõjutas ka Eesti kunstkäsitööd. Mitmesugustes otseste ja kaudsete vahendajate kaudu jõudis lilltikand ka talurahvani. Ajaloolis-poliitiliste, kaubanduslike ja kultuurikontaktide tõttu on siinne lillornamendi areng olnud tihedas seoses Saksamaa käsitöökunstiga ja nii võib Eestist leida üldlaadilt kui ka detailikäsitlest ligilähedasi vasteid saksa ornamentaalsetele lillbordüüride või õitsva puu (elupuu) motiividele. Eesti rahvakunsti võrgulised-pitsilised valgetikandid sarnanevad aga üsna täpselt Saksimaa musliintikanditele. (Vunder 1983:242-243) Joonisel 10 on näide Saksamaalt pärit 18. sajandi valgetikandist.

Joonis 10. Näide Schwälmeri (Schwalmstadt, Saksamaa) valgetikandist tulpidega (padjapüür 18. sajandist).

(Allikas: Merk, A.)

Eestis elanud tikkijad tegid oma töid mustrijooniste järgi. Seda tõendavad sarnased ornamendid ja see, et linukatel on näha tikandi all kangale joonistatud muster (paraku peab seda esemelt vaatama, sest pildistades ei õnnestunud mul seda jäädvustada, joon on suhteliselt õrn). Samuti viitab sellele asjaolu, et muuseumite kogudes oleval neljal tikandil on täpselt sarnane muster (vt fotod 11 ja 12 ning joonised 13 ja 14). Ilma mustrilehtedeta ei oleks sellist täpsust saavutatud. Samale asjaolule on pööranud tähelepanu ka Elle Vunder (Vunder 1983:245). Kauplustes olid müügil Hollandi peened valged tikkimislõngad, musta siidi ja kõikides värvitoonides inglise šateerimissiide. (Sild 1969:71)

2.1.2. Põltsamaa tüüpi linukate tikandid

Põltsamaa tüüpi linukate tikandid jagunevad laias laastus kaheks. Üks on kompaktne ja nurgeline nelja tulbi kiri, mida võib kohata enamusel Põltsamaa piirkonnast pärit linukatel (ERM 19308; ERM A 509:5400; ERM 11176, ERM 14038, vt fotod 11, 12 ja joonised 13, 14). Neljatulbiliseks mustriks nimetab sellist kirja ka Hilja Sild (Sild 1969:61).

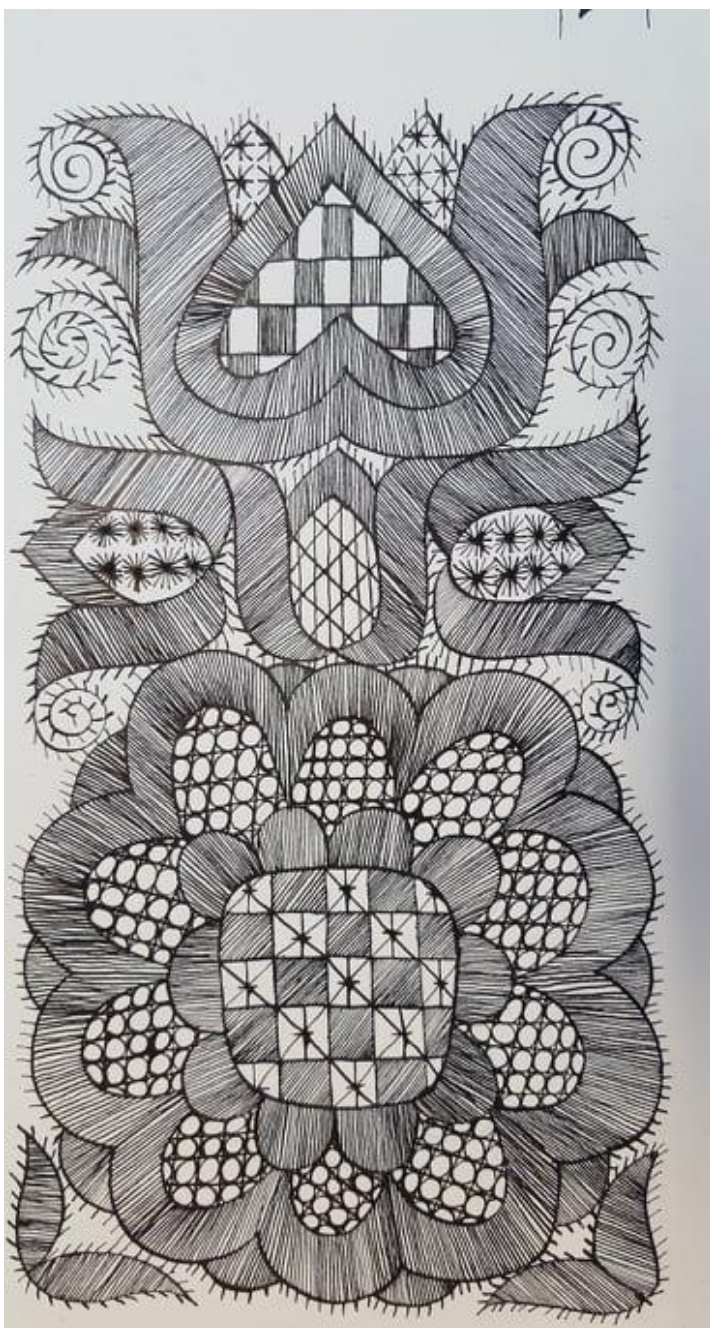
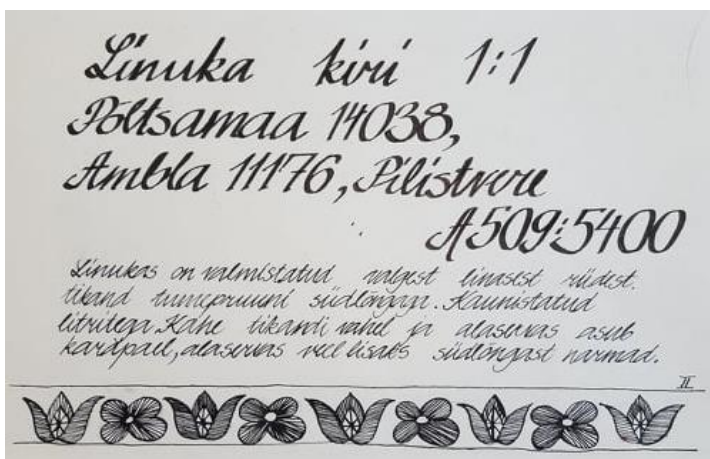

Foto 11. Neljatulbilise kirjaga linukad ja katke (vasakult) Ambla ERM 11176, Põltsamaa ERM 19308 ja Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14038

Foto 12. Neljatulbilise kirjaga linukas Pilistverest ERM A 509:5400

Joonised 13 ja 14. Linukate ERM 11176; ERM 14038 ja A 509:5400 mustrite joonis.
 (Allikas: ERM MJ 3046 ja 3118)

Tikandi mõõtmed on 2x14 cm ning muster paikneb sümmeetriliselt kahel pool vertikaalset kardpaela. Tikkimisel on kasutatud madalpistet ja vähesel määral varspistet. Tikitud on lauge kuldse varjundiga mustjaspruuni siidniidiga. Tikandile on korrapäraselt asetatud 9 mm läbimõõduga vasklitrid, mis on kinnitatud kolmest kohast siidniidiga. ERM-is olevate linukate või katkete 11176, 19308, 14038 ja A 509:5400 litrite kinnitamise tehnoloogiat uurides võib väita, et töövõtted on samad. Tikandi pahemal poolel jooksevad kinnitused sarnaselt (vt lisa 4). Erinev on litrite kinnitamiseks kasutatud siidniidi värv. Litrid paiknevad 13 reas, asetudes nii, et järgmise rea litrid on eelmise rea vahekohtades. Samasugune litrite kinnitamise põhimõte on ka linukal SU 4106:759, kuid siin on litrid tihedamalt: paremal tikandipoolel 21 ja vasakul 24 rida ning igas reas on neli või viis litrit.

Pisut erinev eelpool kirjeldatutest on linuka ERM 13965 tikand (vt foto 15) See on vähem nurgeline ja lisaks madalpistele on kasutatud ka mähkpistet. Litrid on eemaldatud, kuid jälgede järgi saab öelda, et need on olnud üheksa millimeetrise läbimõõduga (vt foto 16). Linukal on tehtud parandusi pruuniks värvitud linase niidiga. Tikandil on all pealtvaates õis, selle peal keskel on kolm külgvaates stiliseeritud tulbiõit ja nende peal omakorda üks suurem külgvaates tulbiõis. Mustri laius on 2x14 cm ja kõrgus 26,5 cm.

Foto 15. Kolga-Jaani linukas ERM 13965.

Foto 16. Detail linuka ERM 13965 litrite jälgedest.

Veelgi pehmema ja sujuvama joonega võrreldes nurgelise nelja tulbi kirjaga on esemete ERM 14140 (tehtud lahtkraeks) ja ERM 12810 tikandid. Ese 14140 on tikitud valge linase niidiga kasutades mähk-, vars- ja sämppeid (vt foto 17). Mustri laius on 2x14 cm ja mustri kõrgus on 27 cm. Tikandil on üheksa millimeetrise läbimõõduga litrid, mis on kinnitatud linase niidiga. Linukakatke 12810 mustri kompositsioon (vt foto 18 lk 22) on sarnane esemega ERM 14140, kuid see on tikitud musta siidniidiga madalpistes ja varspistes. Võrreldes eelpool mainituga on vähem vääte. Mustri laius on 2x13 cm ja kõrgus 26 cm.

Foto 17. Kolga-Jaani lahtkrae ERM 14140, algselt on olnud arvatavasti linukas.

Foto 18. Suure-Jaani linuka katke ERM 12810.

Jõelähtmelt kogutud linukakatke ERM 293:205 koosneb kolmest omavahel kokku õmmeldud tükist (vt foto 19).

Foto 19. Jõelähtme ERM 293:205 katke. Ilmselt on olnud algsest linukas.

Tegemist on värvilise tikandiga ja meenutab Põltsamaa tüüpi linuka mustrit, kuid on ümber pööratud: külgvaates tulbiõis on all ja pealtvaates õis üleval. Algselt on see ilmselt olnud kahest sümmeetrilisest mustrist koosnev linukasaba. Tikitud on madalpistes ja varspistes. Tikandil on 5 mm läbimõõduga litrid.

2.1.3. Järvamaa tüüpi linukate tikandid

Järvamaa tüüpi linukakirjades on ühtne kompositsioon ja ornamente seob looklev väärt. Mustrite kõrgused on 25-30 cm ja laius 25-34 cm. Kõige rohkem on seda tüüpi linukaid tikitud musta või mustjaspruuni kuldse läikega siidniidiga, kasutades madal- ja varspistet (vt fotod 20 ja 21 ning lisa 4). Mustrite kompositsioonid on küll sarnased, kuid ükski muster ei kordu.

Foto 20. Türi linuka ERM 5066 katke.

Foto 21. Iisaku linukas ERM 122.

Valge tikandiga linukasaba on kogutud Rakverest ERM 834 (vt foto 22) ja terve linukas Märjamaalt AM 1556 E 1502 (vt foto 23). Peale selle on valge tikandiga linukatest tehtud muid esemeid. On üks Türi kihelkonnast kogutud tasku või kott ERM 509:3975 (vt foto 24 lk 25) ja Koselt kogutud linukas, mis on tehtud käisealasteks ERM 509:4886 (vt foto 25 lk 25). Kõik need on tikitud linase niidiga mähk-, vars- ja sämppestes. Ilmselt on selle põhjuseks soov anda tikandile rohkem reljeefsust, et see valgel taustal silma paistaks. Märgin siinjuures, et Türi kihelkonnast kogutud tasku tikandi kompositsioon on sarnane lahtkrae ERM 14140 kompositsiooniga (vt foto 17 lk 21).

Foto 22. Rakvere linukasaba ERM 834.

Foto 23. Märjamaa linukas E 1502 155
Eesti Ajaloomuuseum.

Foto 24. Türlit kogutud tasku või kott ERM 509:3975. Ilmselt olnud algselt linukas.

Foto 25. Koselt kogutud katked ERM 509:4885. Ilmselt on olnud algselt linukas, hiljem tehtud käistealaseks.

Värviliste tikanditega linukate hulgas on enim neid, mis Virumaalt pärit, millest aga enamus on ümber tehtud käistealaseks. Hilja Silla andmetel on Virumaa linukakirjude seas vähem erinevaid mustreid kui Järvamaa linukakirjades. (Sild 1969:64) Järvamaa muuseumis on üks värvilise siidtikandiga linukas PM 357 E 82, mis on tikitud madal- ja varspistes ning kardtikandi all on kasutatud mähkpistet, ilmselt selleks, et kardtikand oleks reljeefsem. See on tikitud hääbepistes (vt foto 26). Sama tehnikat on kasutatud ka Kullamaa/Vigala kihelkonna päritoluga linuka ERM 17402 tikkimisel, mille valmistamisaeg paigutub MUIS-i andmetel 19. sajandi esimesse veerandisse (vt foto 27).

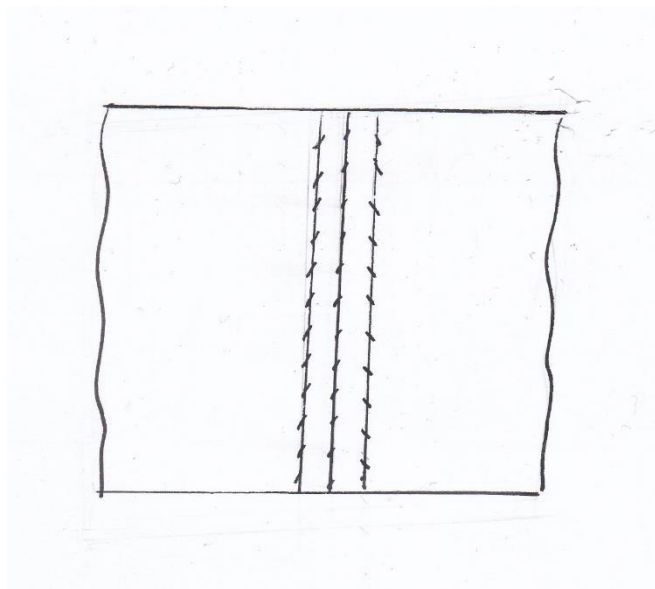
Foto 26. Türi linukas PM 357 E 82.

Foto 27. Kullamaa/Vigala linukas ERM 17402.

2.2. Linukate kokku õmblemine, lõhikud ja vertikaalne kardpaal

Põltsamaa tüüpi linukatel on kokku õmblemise koht linukasaba peal ja ornamendid on tikitud kahele poole õmblust. Õmblusvarud on keeratud sissepoole umbes viis millimeetrit (vt joonis 28 lk 29) ja linukas on kinni õmmeldud linase niidiga kasutades tikkpistet umbes 28 sentimeetri ulatuses.

Joonis 28. Põltsamaa tüüpi linukate õmblus.

Lõhiku õmblused on keeratud sissepoole ja õmmeldud kinni linase niidiga kasutades peitepistet. Siingi ilmneb sarnasus Pilistverest, Amblast ja Kolga-Jaanist/Põltsamaalt kogutud linukatel, kuna kõigil on lõhiku palistuse ääred keeratud kaks-kolm millimeetrit sissepoole ja õmmeldud peitepistega kinni. Lõhiku ääred on kaunistatud üleloomispistetega kas risti või ühekordselt ning selleks on kasutatud sama materjali, mida tikkimisekski. Linukal ERM A 509:5400 on lahtise osa algusest umbes 3-4 cm kõrgusele paigaldatud pael, ilmselt selleks, et linuka pealage kattev osa ei vajuks liiga laiali, sest lõhiku osa on küllaltki pikk (vt foto 29).

Põltsamaa tüüpi linukate kokkuõmblemise kohad on kaetud õmbluse varjamiseks 2,5 – 3 cm laiuse vertikaalse kardpaelaga. Erandiks on Kolga-Jaani linukas ERM 13965, mille puhul on vertikaalse kardpaela laius 4,5 sentimeetrit ning see on õmmeldud linuka õmbluste vahele (vt foto 30).

Foto 29. Pilistvere linuka ERM 509:5400 detail lõhiku kinnitusest.

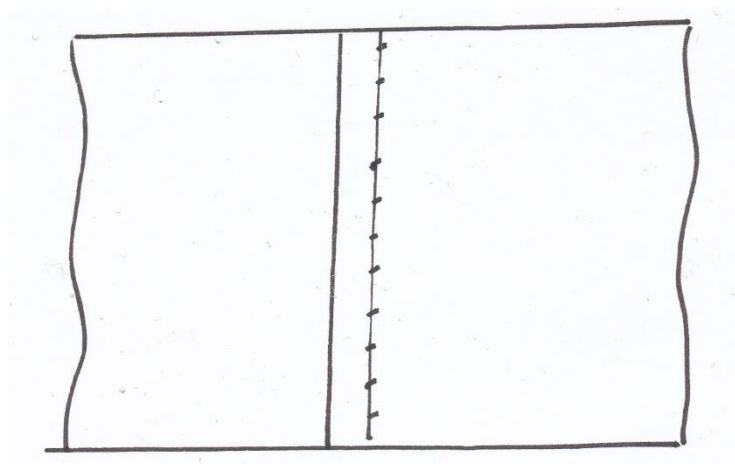

Foto 30. Kolga-Jaani linuka 13965 vertikaalne kardpael, õmmeldud tikandipoolte vahele.

Järvamaa tüüpi linukatel asub kokkuõmblus enamasti linukasaba taga, tikandi all, ja on 2 - 5 mm laiune linase niidiga õmmeldud kappõmblus (vt joonis 32). Vaid paaril linukal (ERM 11138, PM 356 E 81) on õmblus küljel. Need on 2 – 6 mm laiused ja õmmeldud väljastpoolt traagelpiste või üleloomispistega üle. (vt lisa 5)

Foto 31. Iisaku linuka ERM 112 lõhiku tikand ja kinnitus.

Joonis 32. Kappõmblus.

Lõhiku pikkus on 18,7 - 25 cm ja rebenemise vältimiseks on 3 – 4 cm kõrgusele tehtud kinnitus. Ilmselt sõltus ka siin lõhiku pikkus linuka kandja pikkusest ja pea mõõtmetest. Lõhiku ääred on keerratud 2 – 5 mm väljapoole linuka peale ja õmmeldud kinni peitepistega kasutades linast niiti. Lõhiku kaunistamiseks on tikitud tikkimisniidiga üleloomispisteid kas risti või ühekordselt (vt foto 30 lk 30). Kullamaa/Vigala linuka lõhik on kaunistatud punase villase kanga ja kardpitsiga (vt foto 33 lk 32).

2.3. Kurrulapp ja värvel

Linukal olev kurrutatud ala jääb pealaele. Põltsamaa tüüpi linukatel on kurrulapi pikkus 6 – 10,5 cm ja laius 4 – 6 cm ning kurru sügavus on 3 – 4 mm. Järvamaa tüüpi linukad paistavad aga silma väga erinevate mõõtmetega: 2,6 – 8 cm, laius on 4 – 6,2 cm. Kurrusügavus on samuti 3 – 4 mm (vt lisa 5). Kurrulapid on algupäraselt kinnitatud kardpaelaga ja sageli on see samasugune nagu linuka allääres. Osal linukatest on kardpaela tükid eemaldatud, kuid õmblusjäljed tõendavad, et need on seal olnud. Vaid mõnel erandil, nagu Märjamaa linukal E 1502 15506 ei nähtu, et seal oleks kurrulapp olnud.

11 linukal on ääres 2,3 – 3 cm laiune ja 55 – 59 cm pikkune värvel, neist 9 on keskel 6-30 sentimeetri osas tikitud. Kaheksal tikitud värvliga linukal on tikand must või mustjaspruun, ühel (E 1502 15506) on valge tikand, kuid värvli kaunistus on tehtud musta siidniidiga. Seitsmel linukal 11-st on see kokku õmmeldud (ERM 122; ERM 509:5400; ERM 11138; ERM 1176; PM 357 E 82, PM 356 E 81 ja E 1502 15506), neljal on värvel lahtine ja otstest moodustuvad paelad (ERM 13965; ERM 14038; PM

355 E 80 ja PM 354 E 79). (Vt lisa 5) Siiski võib olla üpris kindel, et algselt oli ka neil värvel otstest kinni õmmeldud. Seda tõendavad värvli otstes olevad õmblusniidid ja õmblemise jäljed (vt foto 33).

Värvlid on linuka külge õmmeldud peitepistega, kasutatud materjal on valge linane niit.

Foto 33. Linuka PM 355 E 80 värvli kokku õmblemise niidid ja õmblusjäljed.

Värvlite materjal on enamasti sama, mis linukalgi, ning värvlitikand on tehtud sama materjaliga, mis linukatikandki. Erandiks on linukas 14038, kus värvel on hiljem uuesti peale õmmeldud ja selleks on kasutatud kodus valmistatud jämedamat linast kangast. Uuesti on üritatud teha ka tikandit ja kasutanud selleks hoopis teistsugust materjali: pruuniks värvitud linast niiti. Teistsugune on ka tikkija käekiri võrreldes linuka tikkijaga (vt lisa 5).

Värvliga säilinud linukatest erineb Vigalast kogutud ja Kullamaal valmistatud linukas ERM 17402. Selle värvel on kaunistatud punase paela ja kardpitsiga (vt foto 34 lk 33).

Foto 34. Kullamaa/Vigala linuka 17402 värvel ja lõhik, mis on kaunistatud kardpitsi ja punase villase kanga tükiga.

Linuka värvli kogupikkus on 75 cm ja pähesidumiseks on olemas pikad paelad (17 ja 27 cm), See viitab omakorda asjaolule, et arvatavasti tolle, 19. sajandi esimesel veerandil valmistatud peachte juurde pärga ei kantud.

2.4. Linuka alumine äär: horisontaalne kardpael, narmad ja tugevdused

Linukal on all horisontaalne kardpael, mille pikkus on võrdne linuka laiussega. Kardpaela laius on 4,5 – 7,5 cm. Laia kardpaela mustrid on sarnased (vt lisa 6). Esineb linukaid (PM 356 R 81 ja ERM 11138), mille tikandi äärde on pandud ühe sentimeetri laiune kardpits (samad).

Viil Põltsamaa tüüpi linukal on kardpaela all narmad, mis on valmistatud kahekordsest madarapuna-sest, rohelisest ja sinisest siidilõngast. Narmad on asetatud rühmiti ja on õmmeldud kardpaela alusele. Narmad on valmistatud ilmselt kas kõladega või niisikutega. Ühest vahest on läbi pandud kuuene siidniidi salk ja see on kõvasti kokku tõmmatud. Narmaste puhul on lõimedeks kasutatud sama ma-terjali, mida on ka sisse kootud.

Vaadates ERM-i linukaid A 509:5400, 11176 ja 14038 on selgesti näha, et narmaste valmistamise tehnoloogia on üks (vt fotod 35 - 37). Värvide rühmitamine ja järjekord küll erinev, aga see võis tuleneda kliendi soovist.

Foto 35. Pilistvere linuka ERM 509:5400 detail narmastest

Foto 36. Amblast kogutud linuka ERM 11176 detail narmastest.

Foto 37. Põltsamaa/Kolga-Jaani linuka ERM 14038 detail narmastest.

Järvamaa tüüpi linukatel all narmaid ei ole. Erand on Pärnu muuseumisse Pärnu-Jaagupi kihelkonnast kogutud tanulakk PāMu 12057 E 148 T. Sellel on all rohelisest, kollasest ja punasest siidniidist narmad, mis on 2,5 – 3 cm laiustes gruppides (vt foto 38). Kardpaela sel esemel ei ole.

Foto 38. Pärnu-Jaagupi linukasaba PāMu12057 E 138 T narmastega alläär.

Et linukas sirge püsiks ning tikand kogu oma ilus nähtav oleks, pandi linuka alla tugevduseks kas puulaast või papiriba. See asetati linasest kangast kotikesse, mis tavaliselt oli jämedama koega kui linukas ise. Põltsamaa tüüpi linukatel on allääres puulaast, mille pikkus lähtub linuka allääre pikkusest ja on horisontaalsest kardpaelast pisut lühem. Laius on umbes kuus sentimeetrit. Puulaastu kotike võib olla ühtlasi ka horisontaalse kardpaela alus (ERM A 509:5400) või eraldi (SU 4106:759, vt foto 39 - 40).

Foto 39. Linuka SU 4106:759 alläär: horisontaalne kardpael, narmad ja narmaste alt paistab linasest riidest kotike, mille sees on puulaast.

Foto 40. Linuka SU 4106:759 linasest riidest kotike, mille sees on puulaast.

Järvamaa tüüpi linuka allääres linasest riidest kotikeses on tavaliselt papp. Kotike on ka kardpaela aluseks. (vt lisa 6)

2.5. Pärjad

Hilja Sild märgib, et kaunistatud linukapael lubab oletada seda, et linukat kanti ka ilma pärjata (Sild 1969:59). Muuseumites on linukaid koos pärjaga (SU 4106:759; ERM A 509:5400) ja eraldi (ERM 14038; ERM 13965) Kuna pärjad on linuka külge õmmeldud oskamatult, siis tuleb Sillaga nõustuda, et pärg on algupäraselt olnud linukast eraldi. (Sild 1969:59) Ka Gustav Ränk nendib, et pärg käis linuka juurde, mitte ei olnud selle osa. „*Selle juurde on kuulunud pärjataoline karratud otsik /.../*“ (Ränk 1957:22)

Muuseumites olevate pärgade laiused on 6 – 9 cm ja pikkused 49 – 54,5 cm. Erand on linukas PM 354 E 79, kus pärja ümbermõõt on 38 cm ja see on kinni õmmeldud. Ilmselt on see ümber tehtud ning kandja soov oli, et pärg oleks pealael. Arvatavasti on sel põhjusel õmmeldud linuka külge 45 cm pikkune ja 4,2 cm laiune lisatükk (vt lisa 7).

Pärja materjaliks on olnud tavaliselt papp, kuid kasutati ka kasetohtu, millest annab tunnistust linukas ERM 14038. Papp või kasetoht on üle tõmmatud linase kangaga. Väljapoole on õmmeldud kardpael ja kardpits. Kardpaela laius on 4,5 – 6 sentimeetrit ja pitsi laius 2,3 – 2,3 cm. Kardpitsi alt paistab õhuke punane villane toimne kangas. (vt foto 62) Pärja küljes on selle kinni sidumiseks paelad. Millised võisid paelad algupäraselt olla, annab vihje linuka ERM 14038 pärg. Nimelt on selle küljes keerutatud kollased 21 cm pikad paelad, mis on õmmeldud kardpitsi alla. (vt fotod 41 ja 42) Selliseid peenikesi paelu on mugav siduda ja need on ka sidumiseks piisavalt pikad.

Foto 41. Põltsamaa/Kolga-Jaani linuka. 14038 pärja paelad pealtvaates.

Foto 42. Põltsamaa/Kolga-Jaani linuka ERM 14038 pärja paelad pärja seest vaates.

Pärgade pea vastu jäävat osa on aja jooksul parandatud, millest annavad tunnistust pikad traagelpisted ja juurde õmmeldud linased ribad (vt lisa 7).

Peatüki kokkuvõttena võib öelda, et linukad valmistati käsitsi. Selleks kasutati linast peent kangast, millele tikiti käsitsi madal-, mähk-, vars- ja sämppestet kasutades. Tikkimismaterjalidena olid kasutusel must siidniit, mustjaspruun kuldse läikega siidniit, värvilised siidniidid ja valge linane niit. Musta või tumepruuni tulitatud või värvilise siidiga tikitud linukad on tikitud madalpistes, valge linase niidiga esemed aga mähkpistes, et valge tikand jääks valgel kangal reljeefsem. Linuka tikandid on iseloomulikud Põhja-Eesti baroksele lillkirjale. Kaunistuseks on tikandile lisatud rohkesti litreid, mis on tikandile kinnitatud kas linase või siidniidiga.

Tikandi kompositsiooniliselt jagunevad linukad kahte selgelt eristatavasse rühma. Põltsamaa tüüpi linukatel on kokku õmblemise koht peal ja kaetud 2,5 – 3 cm laiuse kardpaelaga. Tikand asub kummalgi pool õmblust ja mõlema pooled on sarnased. Järvamaa tüüpi linukatel katab muster katab ühe kompositsioonina terve linuka saba ning kokku õmblemise koht on kas taga või külgedel. Linukate õmbluste tegemisel kasutati valget linast niiti ja ääreõmblused tehti enamasti peitepistega. Linuka ülemises osas on tikitud värvel. Üheksal linukal on see kaunistatud musta siidniidiga tikandiga. Linuka allääres on lai kardpael ja linases kotis kas puidust või papist tugevdus. Põltsamaa tüüpi pealinadel on allääres ka narmad. Need on arvatavasti valmistatud kas kõladega või niisikutega. Narmaste materjaliks on madarapunane, roheline ja sinine siidniit, mis on kootud kuuekordsete salkudena lõime sisse.

Linuka juurde kuulus ka pärg. Tõenäoliselt ei olnud see algselt sabaga tanu külge õmmeldud. Pärja alus on kas papist või kasetohust, mis tõmmati üle linase riidega ning kaeti väljastpoolt punase villase riide ribaga, kardpaela ja kardpitsiga. Pärg seoti pähe paeltega.

3. LINUKA REKONSTRUEERIMISE PROTSESSI KIRJELDUS

Käesoleva lõputöö raames rekonstrueerisin Kolga-Jaani kihelkonna linuka. Aluseks võtsin Kolga-Jaani kihelkonnast korjatud lahtkrae ERM 14140 (vt lisa 2), mis on tõenäoliselt olnud algselt linukas. Sellele viitavad alt pahemale poolele ära keeratud tikitud osa ja see, et kaks sümmeetrilist poolt on keskelt kokku õmmeldud. Krae nurkadele on eraldi tükkidena õmmeldud värviline lilltikand, mis pärineb arvatavasti pärit mõnelt teiselt esemelt. Et tegemist võib olla algupäraselt linukaga, märgib ka Hilja Sild (Sild 1969:58) Lahtkrae kogus ERM-i Kolga-Jaanist pärit Helmi Reiman 1912. aastal Helene Järve käest.

Mustri (vt lisa 2) koos ettepanekuga rekonstrueerida linukas just selle põhjal andis mulle Tiina Jürgen. Seda pole varem Kolga-Jaani linuka valmistamisel kasutatud ning lõputöö raames on hea võimalus tuua välja ka teistsuguse mustri linukas kui praeguseks kõige enam tikitud nelja tulbi motiiviga peakate Põltsamaa tüüpi linukate hulgast. Mustri kaks poolt ei ole täpselt sarnased ja see lubab oletada, et originaalesemele pealekandmisel mustrilehte ei kasutatud. Lahtkraed uurides ei näinud ma ka jooni, mis võimaldaks kindlaks teha mustri pealekandmise viisi. Võimalik, et tikkija joonistas selle ette, võimalik on ka vastupidine väide, kuid ilmselgelt on tegemist vaba käega tehtud tikandiga, kus motiivid on küll ühte moodi, kuid ei ole täiesti sarnased. Kasutatud on ka pindade täitmist tähekestega ja ristpistet meenutavate ridadega. Alumine rida meenutab väikeseid elupuu motiive vaheldumisi väikeste sõõridega. Kõik see annab juurde keskaegse tikandi hõngu. Palju lopsakaid väite teeb tikandi pitsilisemaks. Ilmselt on tikkija üritanud teha tulbimotiivi keskel võrgulist pinda, kuid ta pole teadnud õigeid töövõtteid ning lahendanud selle omamoodi väikeste läbipõimitud ristikeste abil. Samas on võimalik, et see oli tema teadlik valik.

3.1. Materjali valik ja eeltööd

Tänapäevane vabrikus valmistatud linane kangas linuka rekonstrueerimiseks ei sobi, sest on liialt läbipaistev ja hõre. Seega oli vaja otsida vanu linaseid kangaid, mille tihedus oleks 18 – 22 lõime

sentimeetril. Leidsin sellise kanga oma vanaema voodilinate hulgast. Kangas oli piisavalt tihe, ühel sentimeetril oli 20 lõime ja kangas sarnanes 18. sajandil kootud linasele kangale.

Järgnevalt tuli otsustada, milline tikkimismaterjal valida. Kuna järgi tehtav tikand on valmistatud valge linase niidiga ja see on ka ainuke taoline Kolga-Jaani päritoluga linuka tikand, otsustasin ka rekonstrueeritava linuka tikkida valge linasega niidiga. Sobiv niit oli olemas minu oma tagavarades: ostetud ilmselt eelmisel sajandil, vahatamata naturaalne linane niit. Selle valiku kiitis heaks ka Tiina Jürgen. Enne tikkima asumist lõikasin selles umbes meetripikkused jupid ja sidusin need kokku nii, et niidi kiud jookseksid ühes suunas. Tegin niidikimbud märjaks ja pesin läbi, et hiljem, kui pärast tikkimise lõppu linukat pesta on vaja, ei kaasneks tikandi pesuga üllatusi (vt foto 43). Lisaks tõmbasin niidid eraldi enne tikkima hakkamist tugevalt sõrmede vahelt läbi, et kiudusid veelgi siluda ja sel viisil niidi ebaühtlust vähendada. Naturaalse linasega tikkides on vaja siiski arvestada suurema materjalikuluga, kuna ka tikkimise käigus kiud hargnevad lahti ja moodustavad niidi peale sõlmi, nii et niit tuleb katkestada.

Foto 43. Linuka rekonstrueerimisel kasutatav linane niit.

Vasklitrid olin varunud umbes kümme aastat tagasi, kardpaela ostsin Karnaluksi kauplusest ning kardpitsi pärjale valmistas mulle Birgit Pere. Originaalesemel narmaid säilinud ei ole, kuid lähtudes analoogidest leidsin, et rekonstrueeritaval linukal peavad olema ka narmad. Narmaste materjali kasutamisel seisin taas valikute ees: kas teha narmad siidniidist või linasest niidist? Kui siidniidist, siis kas Madeira firmamärki kandvast üpris libedast ja läikivast viskoosist niidist või Tartu Aardla Kaubanduses müügil olevatest vähem läikivatest siidniidist. Katsetuste käigus selgus, et narmaste materjaliks konkreetse linuka puhul sobib enam Aardla Kaubanduse poest ostetud niit. Narmad otsustasin teha

kolme värviga nii et vaja läks punast, rohelist ja sinist niiti. See on peenem kui 18. sajandil kasutatud materjal ja sellepärast arvestasin materjalikulu kuus korda rohkem.

Puulaastu saamisega oli samuti probleeme, sest sobiva paksuse (2 – 3 mm), laiuse (6 cm) ja pikkusega (32 cm) puulaastu kaubandusest saada on, lähtudes oma kogemusest, üpris keeruline ning sellepärast kasutasin puidust puuviljakasti külge. Puulaastu kotikese materjali saamiseks vaatasin üle oma linase kanga jäägid ja leidsin nende hulgast sobiva materjali. Linuka õmblesin kokku linase niidiga ja käsitsi, kasutades võimalusel samu töövõtteid, mida arvatavasti kasutasid linukate valmistajad ka 18. sajandil ja mis oli ka üks lõputöö eesmärkidest. Pärja otsustasin teha ehituspapi peale ja katta see tugevama linase kangaga. Probleem oli õhukese punase villase kanga leidmisega, mida läks vaja vähe: umbes 4 cm laiust ja 60 cm pikkust riba. Enda tagavarades mul seda ei olnud, murele leidis lahenduse Inna Raud. Tema tagavaradest leidsin sobiva punase õhukese villase toimeses koes kangariba. Pärja paelad otsustasin keerutada linasest niidist sarnaselt linuka ERM 14038 paeltele.

Lõikasin voodilinast tüki mõõtmetega 80x75 cm. Otsustasin teadlikult veidi suurema tüki kasuks, et oleks mugav tikkida ning väiksemaks saab alati lõigata. Lisaks arvestasin sellega, et võrreldes tänapäeval ja 18. sajandil elanud inimeste pikkuseid, on see muutunud. On läbi viidud sellekohaseid uuringuid ning kui võrrelda naiste pikkuste vahesid 2014. aastal ja 1914. aastal, siis tänapäeva naised on 12 sentimeetrit pikemad. 18. sajandil võisid inimesed olla veelgi lühemad (Postimees 26.07.2016; ERR Novaator 26.07.2016) Sellest lähtudes arvestasin rekonstrueeritava linuka lõplikuks pikkuseks võrreldes 18. sajandil valmistatud linukate keskmise pikkusega kümme sentimeetrit enam.

Kangast ma ei pesnud, sest see oli vana ja juba korduvalt läbi pestud. Niidid pesin läbi, nagu juba mainisin. Tikandi mustri joonistasin õhukesele kilele ja kinnitasin selle kangale. Tegin kilesse hariliku pliiatsi otsaga augud, nii et kangale jäi täpp. Täpid ühendasin ja sedasi sain mustri kangale. Kopeeripaberit ma ei sõandanud kasutada, sest katsed näitasid, et see määrib. Ehkki pestes tulid kopeeri jooned maha, ei olnud ma kindel, et ka hiljem, kui tikand valmis, kõik hästi läheb ja tikand puhtaks saab. Hariliku pliiatsi jooned tulid aga pestes kindlalt maha.

3.2. Protsesside kirjeldus

3.2.1. Tikkimine

Linuka valmistamist alustasin tikkimisest. Püüdsin sealjuures kasutada samu tikkimisvõtteid nagu originaalesemel, kuid iga tikkija käekiri on erinev ja päris analoogset tulemust ma ei saavutanud. Et aga tegemist pole koopiaga, vaid rekonstruktsiooniga, siis oli minu jaoks oluline, et üldmulje oleks sarnane ja see eesmärk sai täidetud. Kasutasin mähkpistet, sämp pistet ja varspistet ning ristpistet meenu-tavate motiivide juures aedpistet. Avatud õie ja tulbi kroonlehed on tikitud pikkade pistetega ning kinnitatud varspistega. Tulbi kroonlehtede ääred on sämp pistes, väädid varspistes. (vt fotod 44 – 46)

Foto 44. Rekonstrueeritava linuka tikand koos litrite asetusega.

Foto 45. Rekonstrueeritava linuka tikandi parem pool.

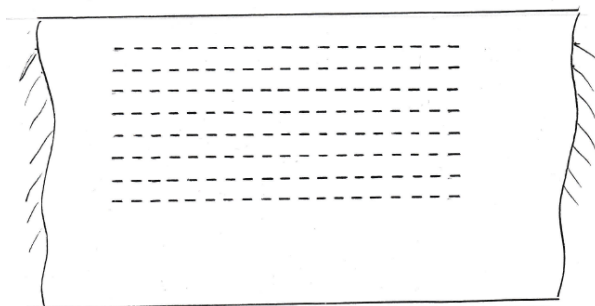

Foto 46. Rekonstrueeritava linuka tikandi vasak pool.

Pärast tikandi valmimist pesin selle puhtaks ja aurutasin. Seejärel panin peale litrid. Originaaliesemel on litreid üpris vähe ja need paiknevad kaootiliselt. Võimalik, et osa litritest on aja jooksul kadunud, aga võimalik on ka see, et linuka valmistajal oli litreid vähe. Et saavutada rekonstrueeritaval linukal litritest ühtlane pilt, otsustasin nende paigutamise aluseks võtta parempoolse tikandi litrite paigutuse ning teha seda omalt poolt korrapärasemaks. Litrid kinnitasin linase niidiga kolmest kohast. Lahtkrael on märgata, et litrid on kinnitatud nii ühe, kahe kui kolme niidiga, kuid vaadates erinevaid litrite kinnitusviise linukatel tundub, et valdav oli ikkagi kinnitamine kolme niidiga.

3.2.2. Kurrulapi valmistamine

Teise etapina tegin kurrulapi. Selles oli mulle abiks linukas ERM 834, mille kurrutatud osa on lahti harutatud. Murdsin linuka pooleks. Kurrulapi pikkuseks valisin kuus sentimeetrit, kuna see on Põltsamaa tüüpi linukate puhul enim levinud pikkus. Seejärel ajasin sisse kurruniidid iga 0,7 cm järel (vt joonis 47). Kurruniitideks kasutasin puuvillast niiti, sest linase puhul oli oht, et kurdude tugeva kokkutõmbamise juures see katkeb. Puuvillane niit oli sellepärast kindlam valik. Kurdude sügavus on 0,3 cm. Pärast kurruniitide sisseajamist tõmbasin need tugevalt kokku ja seeläbi tekkis tugev kurrulapp.

Joonis 47. Kurruniitide sisseajamise skeem.

Kurrud korrastasin nõelaga ja kurdude alla õmblesin kardpaela tüki. Pähe proovimisel selgus, et kurrud jäävad umbes juustepiirile ning nende abil moodustub „mütsike“, mis katab pea täielikult ära.

3.2.3. Õmblemine

Linuka õmblesin linase niidiga kokku nii, et õmblusvarud jäi sissepoole, nagu on ka teistel Põltsamaa tüüpi linukatel. Lõhiku ääred õmblesin samuti sissepoole peitepistega. Lõhiku ääred kaunistasin üleloomispistega risti. Kas selline kaunistusviis oli ka originaalil, ei ole võimalik kindlaks teha, kuid otsustasin seda kasutada lähtudes analoogidest. Linuka õmblesin kokku 28 cm ulatuses ka katsin selle 1,5 cm laiuse kardpaelaga. Kaalusin ka 2 cm laiust kardpaela, sest muuseumites olevatel linukatel on vertikaalsed kardpaelad 1,5 cm-st laiemad, kuid see valik tundus mustriga võrreldes liiga lai ja jõuline ning ma jäin 1,5 cm laiuse paela juurde. Selle kinnitasin linase niidiga ja peitepistega.

Järgmine etapp oli värvli õmblemine. Selleks lõikasin linukaga samast kangast välja 7 cm laiuse ja 70 cm pikkuse riba. Eesmärk oli, et värvli laius jääks 2,5 cm, õmblusvarudeks arvestasin kummaltki poolelt 1 cm. Murdsin selle pikuti kokku ning triikisin läbi. Samuti triikisin sisse õmblusvarud, et oleks lihtsam õmmelda. Seejärel mõõtsin keskkoha ning õmblesin värvli peitepistetega linuka külge. Eraldi paelu ma värvli külge ei teinud, kuid värvli otsad jäid lahti, nii et neid oleks võimalik siduda. Enamusel linukatel on värvel küll kokku õmmeldud, aga kuidas selliste linukat pähe pandi, seda ei suutnud ma välja selgitada.

3.2.4. Narmaste ja tugevduse valmistamine

Narmaste valmistamiseks kasutasin Tartust Aardla Kaubandusest ostetud siidniite. Narmad otsustasin teha kõladega, kuna see on vana töövõte ja tundub loogiline, et seda võidi kasutada ka 18. sajandil linuka narmaste valmistamisel. Kõladega narmaste valmistamise tulemus on sarnane muuseumiesemete narmastega. Küll aga tuli võtta mitmekordne niit, et saada sarnane jämedus. Suhe on 1:6 ehk üks 18. sajandi kahekordne siidniit vastab 6-kordsele Aardla Kaubandusest ostetud niidi jämedusele. Katsetasin ka Madeira viskoossiidiga kudumist, kuid see materjal on selleks liiga libe ning lõimed ei hoia narmaid piisavalt hästi koos. Samuti tundusid need siidniidid linase tikandi juurde liiga läikivad. Tööproovide pilte on näha fotodel 48 ja 49 lk 47.

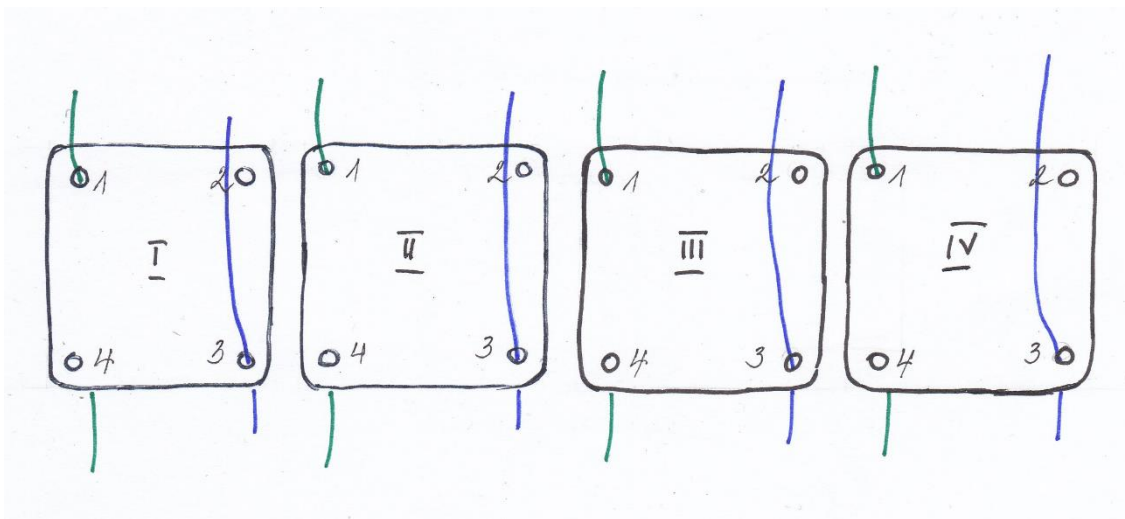

Foto 48. Narmaste tööproov Aardla Kaubandusest ostetud siidniitidest.

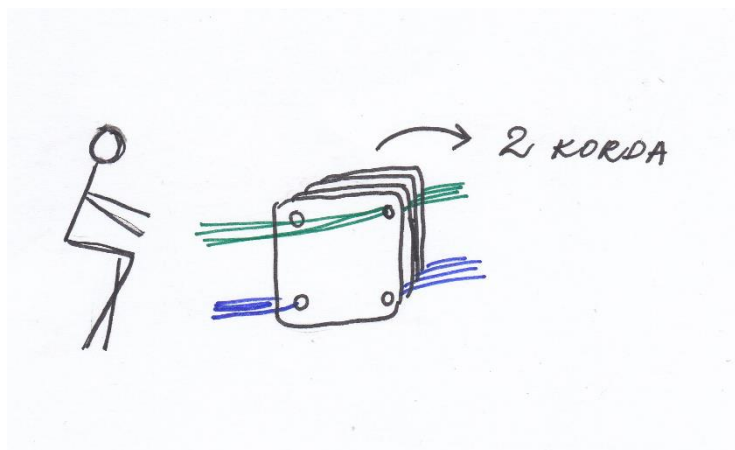

Foto 49. Narmaste tööproov Madeira viskoosist Niitidest.

Kudumisel kasutasin nelja kõla. 1. august panin läbi rohelised ja 3. august sinised niidid, rakendus oli ühesuunaline (vt joonis 50 ja 51). Selliselt rakendades oli teada, et kootud osa hakkab keerdu kiskuma, kuid keerud tulid aurutades välja. Kudusin nii, et pärast niidikimbu läbipistmist keerasin kõlasid kaks korda endast eemale ja läbikootud osa lõin kõvasti kokku.

Joonis 50. Narmaste rakendus.

Joonis 51. Narmaste kudumine kõladega.

Et roheline ja sinine niit on mõlemad tumedad, kasutasin nende vahel punast niiti. See tõi värvide erinevused paremini välja. Pärast seda lõikasin narmad ühtlaseks. Peenikesi siidniite ei ole kerge lõigata ja ikka juhtus, et üks või teine niit oli jäänud teistest pikem. Need ma lõikasin väikeste kääridega ära. Pärast lõikamist ja aurutamist jäi narmaste pikkuseks 5 cm, mis vastab ka originaalesemetele. Neil on narmaste pikkus võrdne kardpaela laiusega.

Enne narmaste õmblemist tegin tugevduse ja õmblesin selle linasesse kotikesse. Tugevduse tegemiseks kasutasin puidust puuviljakasti küljelippi, mille ma lihvisin liivapaberiga ühtlaseks (vt joonis 52).

Joonis 52. Puuviljakasti küljelipist tehtud tugevdus.

Puidust laastu panin jämedamast linasest kangast õmmeldud kotikesse ja õmblesin selle linuka allääre külge. Kuna muuseumiesemetel on tugevduskotikest kasutatud ka kardpaela alusena, otsustasin talitada sama moodi. Kardpaela ühe serva õmblesin linuka kangale tikandi alla. Alläär jäi esialgu lahti, sest oma kohale tuli õmmelda ka narmad. Kuna muuseumis ei olnud narmaste õmblemise tehnoloogiat võimalik tuvastada, sest õmblus oli kardpaela all, otsustasin teha samuti. Õmblesin narmad tugevduskotikese külge nii, et äär jäi kardpaela alla, kootud osa jäi aga kardpaela alt näha. Pärast seda

õmblesin kinni ka kardpaela alumise serva ja selleks kasutasin kardpaela küljest harutatud kuldset niiti. Linane niit oleks jäänud liialt välja paistma.

3.2.5. Pärja valmistamine

Pärja põhjaks võtsin ehituspapi ja lõikasin sellest 7,5x56 cm riba. Pärja valmislaaiuseks planeerisin 7,5 cm, mis on Põltsamaa tüüpi linukate pärgade keskmine laius. 56 sentimeetri puhul lähtusin oma pea ümbermõõdust. Papi katsin linase kangaga ja õmblesin selle kinni nii, et õmbluse koht jäi kardpaela alla. Seejärel õmblesin punase riideriba ja sellele kardpitsi. Ka kardpitsi õmblemiseks kasutasin kuldniiti, kuna linane oleks liialt paistma jäänud. Pärast seda panin pärja külge ülemisse äärde 2 cm laiuse kardpaela ja seejärel keskele 5 cm laiuse kardpaela. Kardpaelad õmblesin kinni kuldse niidiga. Pärja kinnitamiseks valmistasin linasest niidist keerupaelad ja kinnitasin need pärja külge (vt fotod 53 ja 54).

Foto 53. Pärg eestvaates.

Foto: Sandra Urvak

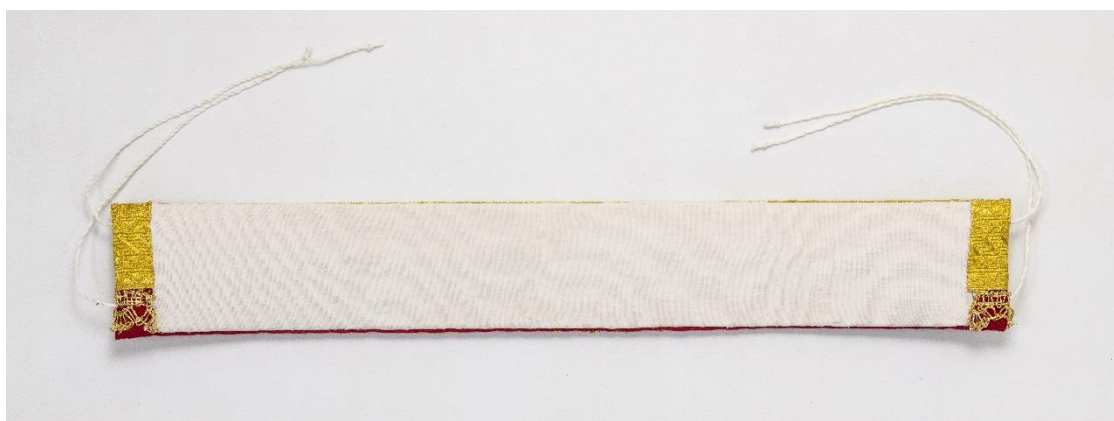

Foto 54. Pärg tagantvaates.

Foto: Sandra Urvak

Foto 55. Linukas eestvaates.

Foto: Sandra Urvak

Foto 56. Linukas tagant vaates.

Foto: Sandra Urvak

Foto 57. Linuka kandmine tänapäevasel
moel.

Foto: Sandra Urvak

Foto 58. Linuka kandmine tänapäevasel
moel.

Foto: Sandra Urvak

Peatükki kokku võttes selgus, et on palju nüansse, millele peab tegemise protsessis mõtlema. Oluline on etappide järjekord, aga sama moodi ka otsuste tegemine. Kahtlemata oleks olnud lihtsam teha linukas mõne olemasoleva muuseumieseme järgi, kuid minu jaoks oli väljakutse just see, et analoogidele toetudes luua unustatud mustriga linukas. Kõige rohkem oli vaja mõelda just narmaste valmistamise juures, sest säilinud on ainult mõned narmastega eksemplarid. Kohati oli keeruline ka vajaliku materjali hankimine ja see, et kaubandusvõrgus ei ole ei sobiva jämedusega siidi ega vajaminevat puulaastu, sundis samuti alternatiive otsima. Hea kogemus oli ka käsitsi õmblemine ja seejuures asetada end 18. sajandi linukategija kingadesse. Mina olen tulemusega rahul ja jätkan komplekti valmistamisega, et tervik jõuaks Põhja-Viljandimaa rahvarõiva raamatusse.

KOKKUVÕTE

Käesoleva lõputöö teema seondub vanamoelise naise peakatte *linuka* uurimisega: milline on selle õmblemise tehnoloogia ja kuidas neid kanti. Peale selle rekonstrueerisin Kolga-Jaani 18. sajandist pärit linuka, kasutades ERM-i kogus leiduva lahtkrae 14140 mustrit. Tõenäoliselt on lahtkrae näol tegemist endise linukaga.

Neid pika sabaga pearätte kanti Kesk- ja Põhja-Eestis põhiliselt 18. sajandil. 19. sajandil sai sellest pruudi peakate ja juba sajandi keskel oli see vajunud unustuse hõlma. Eesti rahvarõivastest ja sealhulgas ka linukast on andnud hea ülevaate August Wilhelm Hupel, kellele toetuvad ka hilisemad uurijad. Algselt võis *linukas* tähendada pea ümber seotavat linikut, sest tuleneb ju selle nimetuski sõnast „lina“. Tegemist oli uhke ja kalli peakattega, mida said endale lubada vaid jõukamad talunaised ja kes kandsid seda eelkõige pidulikel puhkudel.

Linukas koosneb seljal rippuvast sabast ja selle juurde käivast pärjast. Pealina värvel on tikitud ja see lubab oletada, et peakatet kanti ka ilma pärjata. Linukas levis põhiliselt Järvamaal, Põhja-Viljandimaal, Virumaal ja Ida-Harjumaal. Muuseumitesse on kogutud linukaid või katkeid ka Pärnumaalt ja Läänemaalt. Kõnealused vanamoelised peakatted võib lähtudes mustri kompositsioonist ja kokku õmblemise kohast jagada kahte selgelt eristuvasse rühma: Põltsamaa tüüpi linukad ja Järvamaa tüüpi linukad. Põltsamaa tüüpi linukad levisid põhiliselt Põltsamaa ümbruses ja sellest tuleneb ka rühma nimetus. Tõenäoliselt on see pealina vanemat tüüpi, muster on kaheosaline ja õmblus asub linuka peal. Teise rühma linukate suurem leviala on Järvamaa, millest lähtuvalt nimetan need Järvamaa tüüpi linukateks. Neil katab muster saba ühtse kompositsioonina ning õmblus on kas küljel või taga.

Linuka kandmise kohta annavad teavet eelkõige 18. sajandi kunstnikud von Welté ja von Lilienfeldt, kes joonistasid eesti talurahvast. Linukat pähe pannes jäeti juuksed lahti. Põltsamaa tüüpi pealinad ja pärjad seoti, lähtudes vanadest joonistustest, linukasaba peale. Järvamaa tüüpi linukad võidi siduda ka linukasaba alla. Tänapäeval on kasutusel komme siduda kõik linukad ja pärjad linukasaba alla.

Linukad valmistati käsitsi. Et see oli kallis peakate, kasutati peent linast kangast, mille seljale rippu jäävale osale tikiti Põhja-Eesti lillkirjaline muster käsitsi madal-, mähk-, vars- ja sämpapistet kasutades. Tikkimismaterjalidena olid kasutusel must siidniit, mustjaspruun kuldse läikega siidniit, värvilised siidniidid ja valge linane niit. Kaunistuseks on tikandile kinnitatud rohkesti litreid.

Põltsamaa tüüpi linukatel on kokku õmblemise koht peal ja kaetud 2,5 – 3 cm laiuse kardpaelaga. Tikand asub kummalgi pool õmblust ja mõlema poole tikandid on sarnased. Järvamaa tüüpi linukatel katab muster ühe kompositsioonina terve linuka saba ning kokku õmblemise koht on kas taga või külgedel. Õmbluste tegemisel kasutati valget linast niiti ja ääreõmblused tehti enamasti peitepistega. Linuka ülemises osas on tikitud värvel, mis enamasti on kaunistatud, allääres on aga lai kardpael ja linases kotis kas puidust või papist tugevdus. Põltsamaa tüüpi pealinadel on all ka siidiniidist narmad, mis on arvatavasti valmistatud kas kõladega või niisikutega. Linuka juurde kuulus ka pärg. Selle alus oli kas papist või kasetohust, mis tõmmati üle linase riidega ning kaeti väljastpoolt punase villase riide ribaga, kardpaela ja kardpitsiga. Pärg seoti pähe paeltega.

Lõputöö käigus rekonstrueerisin Kolga-Jaani kihelkonnast kogutud 18. sajandi linuka, tikandiks kasutasin ERM-i museaali 1410 mustrijoonist ja õmblused tegin käsitsi. Narmad kудusin kõladega ja puuviljakasti puidust lipist sain linuka allääre tugevduse. Protsessi juures oli oluline etappide järjekord, aga ka otsuste tegemine. Kahtlemata oleks olnud lihtsam teha linukas mõne olemasoleva muuseumieseme järgi, kuid minu jaoks oli väljakutse just see, et analoogidele toetudes rekonstrueerida unustatud mustriga linukas ning asetada end 18. sajandi linukategija kingadesse.

Edasised linuka teemat puudutavad uurimisprobleemid võiksid keskenduda linukate mustritele. Kindlasti on meie muuseumites linukaid, millest on tehtud käistealased. Mõned neist on ka MUIS-is „linuka“ nimetuse all, kuid enamuse on kirjas kui „käised“. Oleks huvitav teada, milliseid mustreid ja tikkimisvõtteid veel kasutati. Kas kõik valgetikandiga linukad olid tikitud linase niidiga või kasutati selleks ka siidiniiti? Milline on Pärnumaalt, Läänemaalt ja Iisakust kogutud linukate taust ja kuidas linuka kandmise komme sinna jõudis? Neile küsimustele saavad vastuseid leida juba järgmised uurijad.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aljas, R. 2016. Kolm küsimust pikkuse kohta: miks, kui kaua ja mis tagajärjega? *Postimees* 26.07 <https://heureka.postimees.ee/3778473/kolm-kusimust-pikkuse-kohta-miks-kui-kaua-ja-mis-tagajar-jega> (6.08.2020)
- Ambla naine. Eesti rahvarõivad.
<http://rahvaroivad.folkart.ee/rahvaroivad/pohja-eesti/ambla/ambla-naine> (10.02.2020)
- Hein, A. 2018. Vana aja pulm. Kirjastus „Tänapäev“.
- Himma, M. 2016. Eesti inimesed on pikkuselt maailmas kolmandal kohal. *ERR Novaator* 26.07 <https://novaator.err.ee/259314/eesti-inimesed-on-pikkuselt-maailmas-kolmandal-kohal> (6.08.2020)
- Jürgen, T. 2006. Kolga-Jaani rahvarõivad. *Viljandi muuseumi aastaraamat* 2006 lk 4-32
- Jürgen, T. 2005. Pilistvere rahvarõivad. *Viljandi muuseumi aastaraamat* 2005 lk 4-24
- Jürgen, T. 2008. Põltsamaa rahvarõivad. *Viljandi muuseumi aastaraamat* 2008 lk 4-35
- Jürgen, T. 2004. Suure-Jaani rahvarõivad, *Viljandi muuseumi aastaraamat* 2004 lk 4-32
- Kaarma, M., Voolmaa, A. 2015. Eesti rahvarõivad. Tartu Eesti Rahva Muuseum.
- Kivisild, E. 2020. Linuka ja helmestikandiga seeliku levik Eestis lähtudes 18. sajandi majanduslikest ja geograafilistest aspektidest. [Seminaritöö]. Tartu Ülikool. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Luha, A.; Kant, E.; Kruus, H., Tammekann, A. 1939. Viljandimaa I Üldosa. Tartu. Eesti Kirjanduse Selts Postimehe trükk Tartus.
- Manninen, I. 2017. Eesti rahvariiete ajalugu. Tartu Eesti Rahva Muuseum.
- Manninen, I. 1927. Eesti rahvariiete ajalugu. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat III*. Tartu. K.-Ü. Postimehe trükk.
- Merk, A. 2012. Blume der Verkänglichkeit. *HNA* 11.05 <https://www.hna.de/lokales/schwalmstadt/blume-vergaenglichkeit-2314895.html> (15.07.2020)
- Moora, H. 1956. Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Tallinn Eesti Riiklik Kirjastus.
- Rahvariided Põltsamaa kandist https://www.wikiwand.com/et/P%C3%B5ltsamaa_kihelkond (15.07.2020)
- Ränk, G. 1957. Pilk Süda-Eesti rahvakultuuri suhetele. Meie maa. Eesti sõnas ja pildis III. Lk 20-22 Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Lund, Skanska Centraltryckeriet.
- Sild, H. 1969. Linukas ehk sabaga tanu. *Eesti Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV*, lk 62-78. Tallinn „Valgus“.

Strassen, M. zur. Ornamentale und Kunstgewerbliche Sammelmappe. Serie IV. Spitzen des 16. bis 19. Jahrhunderts. Leipzig. Verlag von Karl W. Hiersemann. https://sachsen.digital/werkan-sicht/dlf/178736/37/1/?tx_dlf%5Bpagegrid%5D=0&cHash=310c1ee66392653a1e4f8a75969494da# (15.07.2020)

Voolmaa, A. 1959. Fr. R. Kreutzwaldi käsikiri Virumaa rahvarõivastest. *Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVI*. Lk 223 – 248 Tallinn „Eesti Riiklik Kirjastus“

Viires, A. ja Vunder, E. 2008. Eesti rahvakultuur. Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS

Vunder, E. 1983. Eesti rahvapärase taimtikandi ajaloolise arengu põhijooni. *ENSV Teaduste Akadeemia toimetised* 32/3 lk 238-256. Kirjastus „Perioodika“.

Üprus, H. 1969 Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist. *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV*, lk 7-40. Tallinn, kirjastus „Valgus“

LISAD

Lisa 1 Muuseumites olevad ja lõputöö raames uuritud linukate tabelid

Lisa 1.1. Põltsamaa tüüpi linukad

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
Üldpikkus (cm)	30	54,5	Üldpikkus 72 cm koos pärjaga. Linuka osa pikkus 65 cm	69 koos narmaste ka värvliga	60 koos narmastega	68 koos narmastega	72 koos narmaste ja pärjaga
Laius (cm)	17	29	32	32	33	33	31
Materjal (kui võimalik, lugeda kanga tihedus: lõime 1 cm-l)	linane 20	linane	Linane 19	linane 20	linane 26	linane 14	linane
Kus asub kokkuõmblus, milline see on		ees, kokku õmmeldud ääred sissepoole, 1 cm, õmmeldud linase niidiga	ees, kokku õmmeldud, ääred sissepoole keeratud 5 mm	ees, keeratud sissepoole 5 mm linasega	ees, kardpael on vahele õmmeldud, õmbluse laius 1,5 cm	ees, ääred sissepoole keeratud 5 mm	ees

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
kurrutatud osa pikkus (cm)			6	10,5	3 (on laiali läinud)	6 (on olnud pikem, isegi 8-9cm)	
Kurrutatud osa laius (cm)			4	4,5	6	5	
Kurru sügavus (mm)			4 mm	3 mm	3 mm	4 mm	
Lõhiku pikkus (cm)		24 cm	31,5. Kardpaelast 3 cm kõrgemal punase valgekirju sitsipael sõlme seotud	30	26	31 cm, kardpaelast 4 cm kõrgemale tehtud kinnitussõmblus	
Lõhiku palistuse õmblusvõte		Ääred üle palistatud peite- pistega, 1 cm laiad	Keeratud sisepoole ja õmmeldud peitepistega 5 mm laiuselt	Keeratud sisepoole 5 mm ja õmmeldud peitepistega 5 mm laiuselt, kaunistatud mustjaspruuni siidiga üleloomispiste risti	Keeratud sisepoole ja õmmeldud peitepistega umbes 5 mm laiuselt, kohati on õmblus lahti läinud.	Keeratud sisepoole ja õmmeldud linase niidiga 5 mm kauguselt peitepistega, ääred kaunistatud mustjaspruuni siidiga üleloomispistes ///	
Linuka värvli laius (cm)			3	2,3	1,6	2,2; on eraldi hiljem uuesti tehtud, teine materjal	
Värvli pikkus (vm)			56, jääb osaliselt pärja alla	56, kokkuõmblus taga	62,5	59	

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
Värvli kaunistused			Mustjaspruun tikand 2,5 cm ja litrid	Mustjaspruuni siidiga tikand 24 cm ääred musta siidiga üleloomispistes	Mustjaspruuni siidiga tikitud, aga see on värvli alla jäänud. Värvel on jämedama linase kangaga üle tehtud.	Uuesti peale tikitud pärast värvli uuendamist kas pruuni niidiga	
Paelte pikkus (cm)					värvli osa 12,5 (p) ja 15 (v), on olnud kinni õmmeldud, õmbluse jäljed/nii did on näha	värvi osa: 16 (p) 15 (v) on olnud kokku õmmeldud, õmblusjäljed ühenduskohas	
Paelte laius (cm)					1,5 (värvli jätk)	2,2	
Paelte kaunistused							
Mustri laius (cm)	14	2x13	2x 14	2x14	2x14	2x14	2x12 (kardpael katab osa must-rist ära)
Mustri kõrgus (cm)	28	26,5	28	28	26,5	28	
Tikkimisvõtted (pisted)	madalpiste, pisut varspistet	madalpiste, varspiste	madalpiste, pisut varspistet	madalpiste, pisut varspistet	madalpiste, varspiste	madalpiste, pisut varspistet	madalpiste, varspiste

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
Tikandi värv ja iseloomustus	Mustjaspruun kuldse läikega siid, muster sama mis Ambla, Pilistvere, Põltsamaa/K-Jaani, litrid on paigutatud korrapäraselt	must siid	Mustjaspruun kuldse läikega siid. Muster sama, mis Põltsamaa 19308, Ambla ja Põltsamaa/K-Jaani, litrid on paigutatud korrapäraselt	Mustjaspruun kuldse läikega siid. Muster sama, mis Põltsamaa 19308, Pilistvere ja Põltsamaa/K-Jaani, litrid on paigutatud korrapäraselt	Must siid. Paranduse tehtud tumedaks värvitud lina-sega.	Mustjaspruun kuldse läikega siid. Muster sama, mis Pilistvere, Ambla, Põltsamaa 19038 tükk. Litrid on paigutatud korrapäraselt.	Must siid, litrid on paigutatud korrapäraselt.
Litrid (värv, läbimõõt)	vask, 9 mm	9 mm	vask 9 mm	vask, 9 mm,	eemaldatud, jälgede järgi otsustades 9 mm	vask, 9 mm	vask, 9 mm
Litrite kinnitamine	linase niidiga 3 kohast	Punase niidiga kahest või kolmest kohast	kollase siidniidiga 3 kohast (nagu 19308)	Üle õmmeldud 3 kohast linase niidiga, algselt õmmeldud 3 kohast valge siidiga	roosa siidiga	Õmmeldud kollase siidiga 3 kohast	Õmmeldud kolmest kohast
Horisontaalse kardpaela laius (cm)			4,5	5	4,5	5 cm	6,5
Horisontaalse kardpeala pikkus (cm)			32	32	35	33	31
Vertikaalse kardpaela laius (cm)			3 cm	3	5,5	2,5	4,5
Vertikaalse kardpaela pikkus (cm)			27 cm	27,5	24,5	28	

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
Kurru kard-paela mõõdud (cm)			4x6,5 õmmeldud sinise niidiga kurdude alla	laius 5,5, pikkus 8 õmmeldud kurdude alla			
Narmaste materjal			kahekordne siidniit	kahekordne siidniit	kahekordne siidniit	kahekordne siidniit	kahekordne siidniit
Narmaste pikkus (cm)			4,5	4,5	4,5	4,5	4,5
Narmaste ala laius (cm)			32	32	35	33	31
Narmaste värv ja järjekord			madarapunane (P), sinine (S) ja heledam roheline R; (vasakult) R 4cm; P 4,3 cm; S 4 cm; P 4,3 cm; S 4,5 cm; P 4,5 cm; R 5 cm:	madarapunane (P), sinine (S) ja heledam roheline R; (vasakult) S 4cm; P 5 cm; R 4 cm; P 5 cm; R 4 cm; P 5 cm; S 4 cm:	madarapunane (P), sinine (S) ja heledam roheline (R); (vasakult) S 3,5 cm; P 5,7 cm; R 4,8 cm; P 6,4 cm; S 5,5cm; P 4,5 cm; R 1 cm	madarapunane (P), sinine (S) ja heledam roheline (R); (vasakult) S 5,5 cm; P 4,3 cm; R 5 cm; P 5 cm; R 5 cm; P 4cm; S 4,5 cm	vaheldumisi punane ja roheline 2,5 cm laiuste aladena
Kuidas on narmad tehtud			ilmselt kõladega või niisikutega	ilmselt kõladega või niisikutega	ilmselt kõladega või niisikutega	ilmselt kõladega või niisikutega	ilmselt kõladega või niisikutega
Puitlaastu pikkus (cm)			31,5	31,5	34,5	31	31
Puitlaastu laius (cm)			6,5	6,5	6	6,5	
Puitlaastu koti kanga materjal			linane, linukaga sama	paksem linane	linane, linukast erinev materjal	paksem linane	paksem linane

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
Puitlaastu koti kanga laius (cm)			7,5+7,5	9+9, õmmeldud kott	10,5; õmmeldud kotiks kardpaela alla, väline laius on 6,5	õmmeldud kott 9+9 cm	kott õmmeldud linuka alla,
Koti kanga pikkus (cm)			32 (ka kardpaela alune)	32	Kardpaela alune 35	33	
Pärja kõrgus (cm)			7,5		7	9	9
Pärja pikkus (cm)			51		49	52	
Kanga värv, materjal			punane villane		punane villane	punane villane	punane villane
Kardpaela laius(cm)			5,5		4,5	6	
Kardpitsi laius (cm)			2,3		2,5	2,5	
Pärja materjal			papp		papp	kasetoht	
Pärja voodrikangas			linane, roosa mustriga		linane	linane	
Pärja õmblused			peitepiste		traageldatud papi külge	traageldatud papi külge	
Kas pärg koos või ei			koos		eraldi	eraldi	koos. Pärja läbimõõt on 27 cm.

Linuka number ja päritolukoht	ERM 19308 Põltsamaa (katke)	ERM 12810 Suure-Jaani (katke)	ERM A 509:5400 Pilistvere	ERM 11176 Ambla	ERM 13965 Kolga -Jaani	ERM 14038 Põltsamaa/Kolga-Jaani	SU 4106:759
Pärja paelad			4 paela kahest kohast. Linased 1 cm laiused paelad. 21 cm, üks katkenud 6,5 cm		4 kohast: pähe pannes V ülemine 18; V alumine 18,5; P ü 18,5; pa 18,5	pähe pannes: v all kollane 21 cm; p üleval punane sit-siriba 16 cm pikk ja 1,5 lai; p keskel sama punanesitsiriba 15 cm, all kollane keerutatud pael, ilmselt originaal, sest kinnitatud kardpitsi alla,	

Lisa 1.2. Järvamaa tüüpi linukad

Tabel 2. Järvamaa tüüpi linukad

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Üldpikkus (cm)	53,5	59	50	30,2	63	56	58	55 ilma pärjata	49	59	46	38
Laius (cm)	31	30	27	32,5	32	28	32	31,5	34	32,5	26,5	30,2
Materjal, kanga tihedus: lõime 1 cm-l	linane, 22	linane, 22	linane, 15	linane, 18	linane, 20	linane, 22	linane, 22	linane, 26	linane, 26	linane, 18	linane, 24	linane
Kus asub kokkuõmblus, milline see on?	taga, kappõmblus 3 mm, linase niidiga	taga, kappõmblus 2 mm, linase niidiga	taga, kappõmblus 5 mm linase niidiga		taga, kappõmblus 3 mm	Paremal küljel. Linase niidiga kokku õmmeldud ja üle traageldatud	Õmblused vasakul ja paremal küljel, üleloomispiste valge linase niidiga, laius 5-6 mm	taga, lisatud 45 cm pikkune ja 4,2 cm laiune tükk. Kappõmblus 8 mm ja tuvastamatu õmblus	Taga, kappõmblus 4 mm linase niidiga	Vasakul küljel üleloomispistega väljast poolt 2 mm linase niidiga	taga, lisatud kolmnurkne puuvillane tükk laiusega 3 ja kõrgusega 28 cm. Kappõmblus 4 mm, lisatükil 3	

								sees 1,4 cm			mm, li- nase nii- diga	
Linuka number ja päri- tolukoht	ERM A509:39 31 Jär- vamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga- Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Jär- vamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja- küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märja- maa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
kurrutatud osa pikkus (cm)		5	Kurru jäägid: 23 cm alal		6	5	4,5	3	8	2,6	9,5	
Kurrutatud osa laius (cm)		4,2	6		6,2	5	6	6	4	6	7	
Kurru sü- gavus (mm)	Tagumi- ses osas kurruta- mise jäl- jed ja kurruniit sees. Kurru samm 5 mm. Kurdude pikkus 7 cm	3	4		umbes 3 mm, tu- gevad kurrud	4	3	4	3, tuge- vad kur- rud	4, tuge- vad kur- rud	3	

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
palistuste laius (mm), õmblusvõtted, kaunistused ja materjal	Alläär 4 mm. Lõhiku õmblusvaru keeratud välja-poole 3 mm, peitepiste ja musta siidiga üleloomispiste	Lõhiku õmblusvaru välja-poole pööratud 3 mm, õmmeldud peitepistega ja kaunistatud musta siidiga üleloomispistega risti	alläär 5, peitepistest linase niidiga. Lõhiku õmblusvarud keeratud välja-poole keeratud 3 mm ja õmmeldud peitepistega linase niidiga		Lõhiku õmblusvaru pööratud välja-poole 3 mm, kaunistatud rohelse ja roosa siidniidiga üleloomispistega risti	Lõhiku õmblusvaru pööratud välja-poole, õmmeldud 2 mm laiusest linase niidiga peitepistega	Lõhiku õmblusvaru pööratud välja-poole 5 mm, õmmeldud peitepistega valge linase niidiga ja kaunistatud musta siidniidiga üleloomispistega.	Lõhiku õmblusvaru pööratud välja-poole 2 mm, õmmeldud peitepistega valge linase niidiga ja on kaunistatud musta siidniidiga üleloomispistega.	Lõhiku õmblusvaru pööratud sisse-poole 3 mm, õmmeldud peitepistega linase niidiga	Lõhiku õmblusvaru pööratud välja-poole 3 mm, õmmeldud peitepistega linase niidiga ja kaunistatud musta siidiga risti üleloomispistetega	Lõhiku õmblusvaru keeratud välja-poole 3 mm, õmmeldud linase niidiga peitepistega. Allääre õmblus 3 mm.	Lõhiku õmblusvaru keeratud välja-poole 4 mm, õmmeldud linase niidiga peitepistekau-nistatud beeži siidniidiga üleloomispistega /// Alläär 3-4 mm, õmmeldud linase niidiga, peitepistega

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Lõhiku pikkus (cm)	20	18,7. enne lõhiku lõppu 2,5 cm rebemise vältimiseks kinnitus linase niidiga	20		25. 10 cm mustrist kõrgemal kinnitus ilmselt rebemise vältimiseks	20,5. Enne lõhiku lõppu 4,2 cm kõrgusel on kinnitusniit	21,5	25 cm koos lisatükiga, lisatüki laiuseta 19 cm	20,5	24	18	9
Linuka värvli laius (cm)		2,5			2	2	3	2,5	4	3	1,7	
Värvli pikkus (cm)		49,5. Kokkuõmb-lus taga			30,5	53,5. Kokkuõmb-lus taga	53,5 koos paeltega	49 koos paeltega	52	55	54,5. Kokkuõmb-lus taga	
Värvli kaunistused		Ääred ti-kitud musta siidga risti üleloomis-pistes, 31 cm valge			Punane villane kangas ja sellel 1,5 cm laiune kardpits	Musta siidiga tikand 23 cm ulatuses keskel	27 cm pikkusel alal värvli keskel väädid, külgvaa-tes õied ja litrid, äär	Äär kaunistatud musta siidiga teh-tud risti		Must madal-pistes ja varspis-tes ti-kand 21,5 cm pikkuselt	Musta siidiga motiivid, värvli äär üleloomis-pistega risti	

		tikand kurdude osa peal (jäab pealaele)			kogu- pikku- ses 58 cm		kaunista- tud risti üleloo- mispiste- tega	üleloo- mispis- tega		otsa ees keskel		
Linuka number ja päri- tolukoht	ERM A509:39 31 Jär- vamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga- Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Jär- vamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja- küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märja- maa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Paelte pik- kus (cm)					27,5 ja 17		13 (p) ja 12 (v) on ilmselt ol- nud kokku õmmel- dud rin- giks, sel- lel viita- vad niidid ühendus- kohas	13,5 (v) ja 11,5 (p) On ol- nud kokku õmmel- dud, sellel viitavad õmbluse ja niidi- jäljed.				
Paelte laius (cm)					1,6		3, värvli jätk	2,5, värvli jätk				
Mustri laius (cm)	29,5	27	25	31,5	30	27	30	29	34	32	25	30

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Mustri kõrgus (cm)	28	30	27	28,7	30	28,5	26	29	28	25 (?)	27,5	30
Tikkimisvõtted (pisted)	madapistel, varspiste	mada-piste, sämp-piste	mähk-piste, varspiste, sämp-piste	madal-piste, pi-sut mähkpis-tet	madal-piste, natuke mähk-pistet, varspiste	madal-piste	madal-piste	madal-piste ja pisut varspistet	madal-piste, natuke varspis-tet ja mähk-piste (kard-tikandi all)	must-riosa on ära lõi-gatud	mähk-piste, sämp-piste, sõlmpiste, varspiste	madal-piste
Tikandi materjal	Must siidniit	Mustjas-pruun kuldse läikega siidniit.	Valge li-nane niit, 2-kordne korruta-tud.	Mus-taspruun kuldse läikega siidniit	Värvili-sed pee-nikesed siidniidid, Hääbeti-kand.	Mustjas-pruun kuldse läikega siidniit, mustri ääres 1 cm laiune kardpits	Mustjas-pruun kuldse läikega siidniit, äärtes 1, cm laiune kardpits	Mustjas-pruun kuldse läikega siidniit.	Värvili-sed siidi-niidid hääbeti-kand.	Mustjas-pruun kuldse läikega siidniit.	Valge li-nane niit.	

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Litrite värv ja läbimõõt (mm)	vask, 9	vask, 5	vask, 9	vask, 9	vask, 7		vask, 9	litrid on ära võetud, jälgede järgi otsustades 9 mm	vask, 7			vask, 9
Litrite kinditamine	valge linase niidiga 1-3kohast	valge linase niidiga 2 kohast	valge linase niidiga 3 kohast	valge linase niidiga kolmest kohast, suhteliselt korrapärane asetus	roosa niidiga kahest kohast. (ülevat ja alt). Korrapärane asetus.		punase siidiga 3 kohast	valge linane niit	kollase siidiga 2 kohast (ülevat ja alt)			kahest kohast, roosakasbeeži siidniidiga
Kardpaeli laius					7,5		6			5,5		
Kardpaali pikkus					33		32			32,5		
Kurru kardpaali mõõdud (cm)					laius 7, kõrgus 6 õmmeldus roosa niidiga	laius 5,2 pikkus 7,5 õmmeldud linase niidiga	6x6, õmmeldud linase niidiga	laius 4, pikkus 6		laius 6, pikkus 5		

					kurdude alla	kurdude alla						
Linuka number ja päri- tolukoht	ERM A509:39 31 Jär- vamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga- Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Jär- vamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja- küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märja- maa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Narmaste materjal						kahe- kordne siidiniit						siidniit
Narmaste pikkus						4,5						5
Narmaste ala laius						33						30,2
Narmaste värv ja jär- jekord va- sakult, (cm)						punane 4,5; ro- heline 4,5; pu- nane 5; roheline 5; pu- nane 4,5; sinine 5						Rohe- line, kol- lane ja punane 2,5-3,5 cm laiuste gruppi- dena;
Kuidas on narmad tehtud						Ilmselt kõladega või niisi- kutega						

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Tugevduse pikkus (cm) ja materjal					33, papp	33, puit	32,5, papp			33, papp, nõelutud alusele valge ja sinise linase niidiga,		
Tugevduse laius (cm)					7,5	5,5	6,5			6		
Tugevduse kanga materjal, kas on eraldi kott					linane, pole eraldi kotti	linane, teine materjal	linane, teine materjal			sama linane		
Tugevuse ümbrise kanga kõrgus (cm)					7,5	10,5	Kott on ka kard-paela alus; 6.7			pole säilinud		
Tugevduse ümbrise kanga laius (cm)					33	33	32,5			pole säilinud		

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Pärja kõrgus (cm)								6		8		
Pärja pikkus (cm)								38		54,5		
Kanga värv, materjal										punane villane		
Kardpaela laius (cm)										5,5		
Kardpitsi laius (cm)										2,5		
Pärja materjal								papp		papp		
Pärja voodrikan-gas								linane		sama linane, millest linukas		

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM 354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Pärja õmblused								Linane traageldatud papi külge		Vooder nõelutud papi külge pärja äärest		
Kas pärg koos või eraldi								Koos. Pärg kokku õmmeldud ja linuka külge traageldatud		Koos. Kahest kohast linuka külge nõelutud.		
Pärja paelad (cm)								Sinisevalgekirjud, ühe pikus 22 cm, teine sõlmitud, kogupik- kus 26 cm		Punasest sitsirri-dest 7 cm, kokku õmmel- dud		

Linuka number ja päritolukoht	ERM A509:39 31 Järvamaa, Türi	ERM 122 Iisaku,	ERM 834 Rakvere	ERM 5066	ERM 17402 Vigala	ERM 11138 Kolga-Jaani	PM 355 E 80 Türi, Kirna k	PM354 E 79, Järvamaa	PM 357 E 82 Türi, Karja-küla	PM 356 E 81	E 1502 15506 Märjamaa, Nurtu k	PäMu 12057 E 148/T
Muu	Lõhiku juurest rebene- nud 2 cm, kokku õmmel- dud	Niplis- pitsi laius 7,5 cm, õm- meldud tüllile li- nase nii- diga			See osa, kus on kurrud, on eraldi tükk		Alumise kardpaela all on pu- nane vil- lane kan- gas, pik- kus sama, mis kard- paelal	Kurdude peale ja värvli alla on pan- dud 6 cm laiune ja 28 cm pikkune lisatükk. Kardpaela tükk on nõelutud kurdude peale. Pärja kül- jest 2,5 cm tükk ära lõiga- tud ja kokku sõlmitud 27 pikku- seks pae- laks			Värvli alla õmmeldud lisatükk kõrgus 3,5 ja pikkus 25,5 cm, kurruta- tud, selle all linukal musta sii- diga tiki- tud motii- vid.	Narmad õmmel- dud li- nuka külge li- nase nii- diga

Lisa 1.3. Linukatest valmistatud esemed

Tabel 3. Linukatest valmistatud esemed

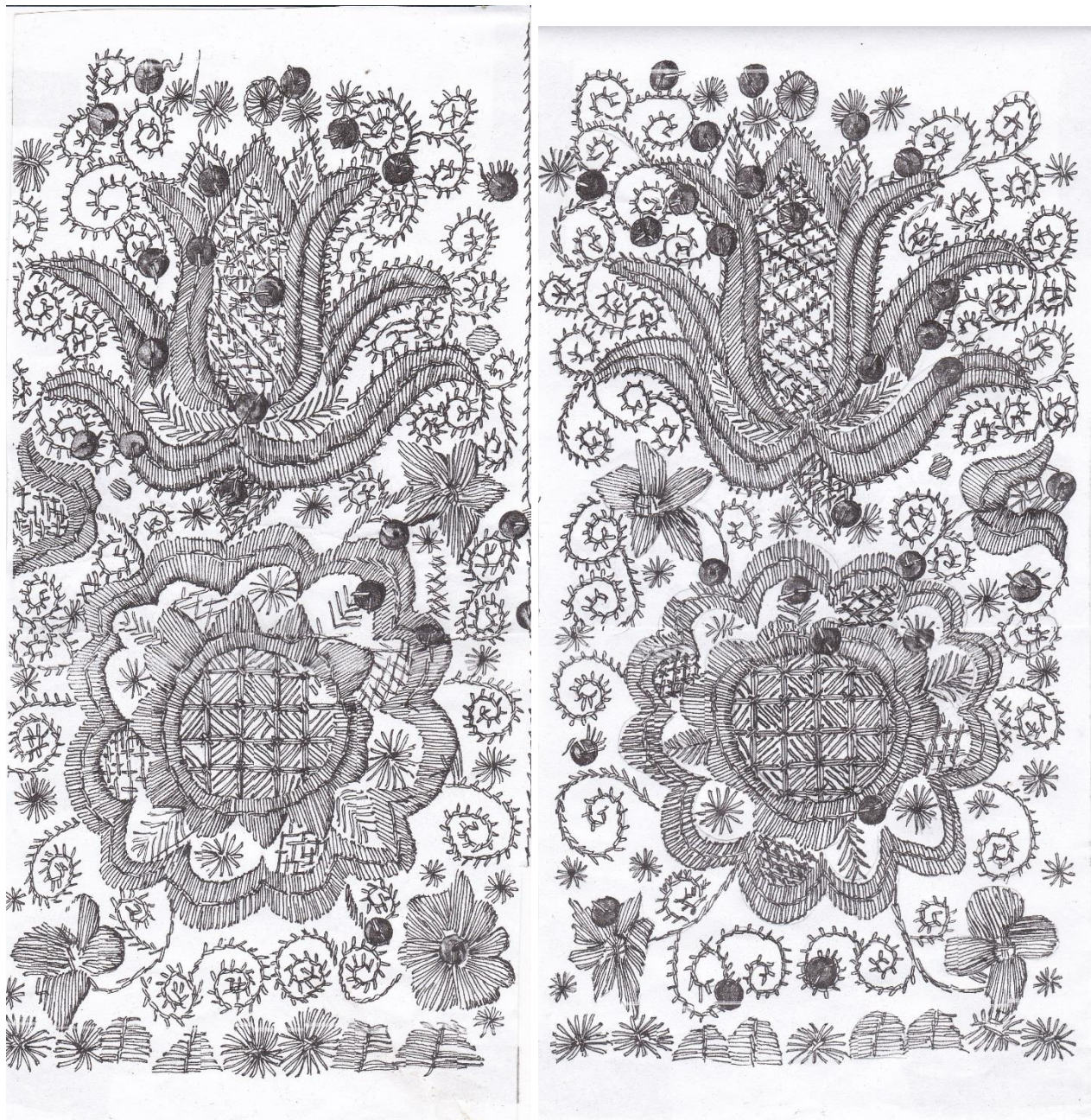
Eseme nr ja päritolukoht	ERM 14140 Kolga-Jaani (tehtud lahtkraeks)	ERM A 293:205 Jõelähtme	ERM A 509:4886 Kose (tehtud käistealaseks)	ERM 509:3973 Türi tehtud taskuks	ERM 10361 Viru-Jaagupi tanuots	ERM 509:4771 Virumaa (tehtud ilmselt käistealaseks)
Pikkus (cm)	29,5 + 2 (ära keeratud)	24,5	56 ja 51	28	23 (paal 9, narmad 14)	58
Laius (cm)	30	29,5	9		12,5	13,5
Materjal (kui võimalik, lugeda kanga tihedus: lõime 1 cm-l)	linane 22	linane 18	22 linane	linane 20		puuvillane 38
Kus asuvad õmblused, millised need on	Ees, kokku õmmeldud linase niidiga kappõmblus 5 mm, alläär üleloomispistega	Koosneb 3 eraldi tükist, pööratud 5 mm sissepoole, kinnitatud äärtest	Kappõmblus 3 mm linase niidiga			Keskelt kokku õmmeldud
Mustri laius (cm)	2x 14 cm	14.5 x2	28 cm	28		2x13
Mustri kõrgus (cm)	27 (koos keeratud osaga)	24,5	10+10+6	27,5		28

Eseme nr ja päritolukoht	ERM 14140 Kolga-Jaani (tehtud lahtkraeks)	ERM A 293:205 Jõelähtme	ERM A 509:4886 Kose (tehtud käistealaseks)	ERM 509:3973 Türi tehtud taskuks	ERM 10361 Viru-Jaagupi tanuots	ERM 509:4771 Virumaa (tehtud ilmselt käistealaseks)
Tikkimisvõtted	mähkpiste, varspiste	madalpiste, varspiste	mähkpiste, sõlpiste, varspiste, mähkpiste ääred ääristatud sõlpistega	madalpiste, varspiste		madalpiste, varspiste
Tikandi värv ja iseloomustus	valge, linane	5 värvi siidniit, värvid on punane, sinine, roheline, sinepikollane ja valge	Valge linane niit, kahekordne korrutatud	Valge linane niit, kahekordne korrutatud.		Värvilised siidniidid, tikand sümmeetriline
Litrid (värv, läbimõõt)	vask, 9 mm	vask, 5 mm	vask 5 mm	vask 6 mm		vask, 7 mm
Litrite kinnitamine	linase niidiga, 2 kohast 1 korda	punase siidiga, 2 kohast	linase niidiga 2-4 kohast	linase niidiga 1 kohast		linase niidiga 1-4 kohast
Kardpaela laius (cm)					4 ja 5	
Narmaste materjal					siid	
Narmaste pikkus					14,5	
Narmaste ala laius					2x12,5	
Narmaste värv (jrk)					madarapunane ja sinakasroheline	

Eseme nr ja päritolukoht	ERM 14140 Kolga-Jaani (tehtud lahtkraeks)	ERM A 293:205 Jõelähtme	ERM A 509:4886 Kose (tehtud käistealaseks)	ERM 509:3973 Türi tehtud taskuks	ERM 10361 Viru-Jaagupi tanuots	ERM 509:4771 Virumaa (tehtud ilmselt käistealaseks)
Kuidas on narmad tehtud					Kootud 6 kaupa vaheldumisi	
Muu		Muster on sümmeetriline, ilma vahetkard-paelata	Lõigatud tükkideks, sellepärast ei pruugi mõõdud olla õiged. Algselt Järvamaa tüüpi linukas.	Koosneb mustri osast. Järvamaa tüüpi.	kardpaal kaks erinevat kokku õmmeldud	

Lisa 2 Rekonstrueeritava linuka muster

Joonis 59. Rekonstrueeritava linuka muster.

ERM 14140. Allika kohta andmed puuduvad, saadud Tiina Jürgenilt.

Foto 60. Tulbimotiiv lahtkraelt ERM 14140.

Foto 61. Avatud õie motiiv lahtkraelt ERM 14140.

Foto 62. Lahtkrae ERM 14140 tikand pahemalt poolelt.

Foto 63. Lahtkrae ERM 14140 alläär.

Lisa 3 Maalid ja joonistused juuksemoe kohta

Joonis 64. Põhja-Eesti naine. J. G. Georgi järgi
(Allikas: Hein 2018:94)

Joonis 65. Pruutpaar Järvamaalt. Nationalmuseum Stockholm
(Allikas: Hein 2018:87)

Joonis 66. Eesti naine (Põltsamaa) Gottlieb von Welté akvarell.
(Allikas: Hein 2018:97)

Lisa 4 Tikandid ja litrite kinnitused

Foto 67. Põltsamaa ERM 19308.

Foto 68. Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14038

Foto 69. Pilistvere ERM A 509:5400.

Foto 70. Ambla ERM 11176.

Foto 71. Pilstvere ERM A 509:5400 tikandi
pahem pool.

Foto 72. Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14308
Tikandi pahem pool.

Foto 73. Põltsamaa ERM 19308 tikandi
pahem pool.

Foto 74. Ambla ERM 11176 tikandi pahem pool.

Foto 75. Türi PM 355 E 80. Tikandi ääres on näha kardpits.

Foto 76. Järvamaa PM 354 E 79.

Foto 77. Türi ERM 509:3031 Türi.

Foto 78. Kolga-Jaani ERM 11138.

Lisa 5 Õmblused, kurrulapid, värvlid

Foto 79. Türi PM 357 E 82 õmblus taga.

Foto 80. Türi PM 355 E 80 õmblus küljel.

Foto 81. Kolga Jaani ERM 11138
õmblus küljel.

Foto 82. Rakvere ERM 834 kurru-
Jäägid.

Foto 83. Türi PM 355 E 80 kurrulapp.

Foto 84. Iisaku ERM 122 kurrulapp.

Foto 85. Märjamaa E 1502 15506 kurrulapp, värvel ja vahetükk.

Foto 86. Türi PM 354 E 79 kurrulapp ja kardpaal.

Foto 87. Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14038 värvli tikand.

Foto 88. Pilistvere ERM A 509:5400 tikitud värvel, kurrulapp ja kardpaela tükk.

Lisa 6. Allääre kardpaelad, narmad ja tugevdused

Foto 93. Kolga-Jaani ERM 13965 puulaastu kotike.

Lisa 7. Pärjad

Foto 94. Türi PM 354 E 79 pärg.

Foto 95. Türi PM 354 E 79 pärg pealvaates.

Foto 96. Türi PM 354 E 79 pärg ja paelad.

Foto 95. Türi PM 356 E 80 pärg ja paelad.

Foto 97. Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14308 pärg.

Foto 98. Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14038 pärja kardpael, punane kangas ja kardpits.

Foto 99. Põltsamaa/Kolga-Jaani ERM 14038 pärja paradused.

Foto100. Kolga-Jaani ERM 13965 pärg.

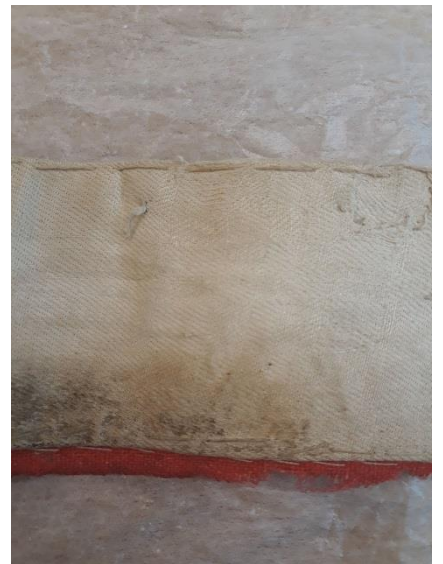

Foto 101. Kolga-Jaani ERM 13965 pärja õmblus

Foto 102. Kolga-Jaani ERM 13965 kardpael, -pits ja punane villane kangas.

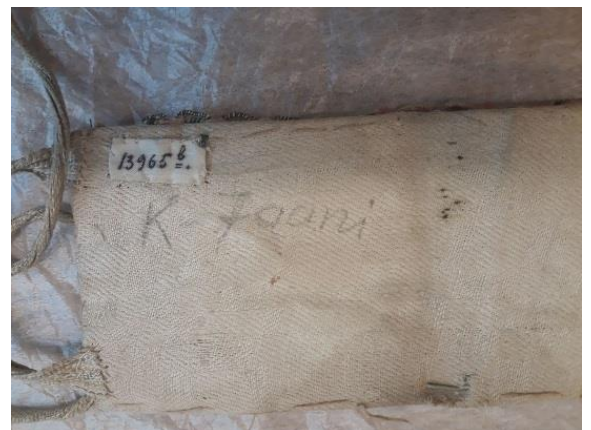

Foto 103. Kolga-Jaani 13965 pärja paelte kinnitused.

Foto 104. Pilistvere ERM A 509:5400 pärg.

Foto 105. Pilistvere ERM A 509:5400 pärg pealtvaates.

SUMMARY

This thesis focuses on how tailed coifs (*linuk*) were made and worn. Part of this work also includes a competed reconstruction of Kolga-Jaani tailed coif. The main dissertation question is: what technology was used to make tailed coifs is and how was it applied.

The tailed coifs were worn in Central and Northern Estonia mainly in the 18th Century. In the beginning of the 19th Century, it became the bride's headdress, and by the middle of the Century it had disappeared. The best information about tailed coif can be found in August Wilhelm Hupel's notes, later researchers have relied on this source. The name "*linukas*" comes from the word „linen“. Originally it could mean a linen tied around the head. In the 18th Century the tailed coifs were an expensive item that only the wealthiest peasants could afford, they were only worn outside of home, especially on festive occasions. The tailed coifs consist of a tail hanging on the back and a chaplet (*pärg*).

The tailed coifs spread mainly in Järva county, Northern Viljandi County, Virumaa and Ida-Harju County. Complete tailed coifs or fragments have also been collected by museums in Pärnu County and Lääne County. The coifs can be divided into two groups depending on the composition of the pattern and the place where the tail was stitched together. The first group of tailed coifs, probably on older type, have a two-part pattern. As they have mainly been found from around Põltsamaa, I call them Põltsamaa type coifs. The second group includes coifs with a pattern covering the tail as a single composition and the seam is either on the side or behind the tail. Since the main area of distribution of this type of coif is Järvamaa, I call them Järvamaa-type tailed coifs. When *linukas* is worn, the hair was left loose.

Based on old drawings, the tailed coifs and chaplets of the Põltsamaa region were tied to the upper part of the back of the head on top of the tail. Järvamaa-type tailed coifs may also be tied under the tail at the nape of the neck. Nowadays, it is customary to tie all the coifs and chaplets under the tail.

The tailed coifs were made by hand. For this purpose, fine linen fabric was used, and embroidered by hand. Black silk thread, black-brown silk thread with golden accent, coloured silk threads and white linen thread were used as embroidery materials. *Linuka* embroidery is characteristic of the baroque floral embroidery of North Estonia. Many sequins were added to the embroidery for decoration.

Põltsamaa-type coifs have been stitched together on the top; the stitches are covered with a 2.5–3 cm wide gold ribbon. The embroidery is located on either side of the seam, both sides are similar. When it comes to Järvamaa-type coifs, the pattern covers the whole tail as one composition, it is stitched together either at the back or on the sides. The upper part of the *linukas* has an embroidered band, a wide gold ribbon at the bottom and either wood or cardboard reinforcement stitched into the lining. Põltsamaa-type tailed coifs also have fringes at the bottom. They are probably made with either weaving tablets or heddles. The material of the fringes is bedstraw red, green and blue silk thread woven into the warp threads in six-fold bundles.

Part of tailed coif is a chaplet. It is probable that it was originally not attached to the tailed coif. The chaplet was reinforced using cardboard or birchbark that was then covered by linen fabric and decorated on the outside with red wool fabric, golden ribbons, and lace. The chaplet was tied together using ribbons.

When making a tailed coif, there were many nuances of the process the maker must think about. The order of steps is important. It would have undoubtedly been simpler to make a tailed coif based on an existing museum example, but I wanted a challenge to create a tailed coif with a forgotten pattern using similar items as examples.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eda Kivisild

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Vanapärase naiste peakatte linuka valmistamise tehnoloogia, kandmine ja Kolga-Jaani 18. sajandist pärit linuka rekonstrueerimine“,

mille juhendajad on Inna Raud (MA) ja Tiina Jürgen ning konsultant Triin Kuus,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Eda Kivisild

10.08.2018